

RÁNKI GYÖRGY

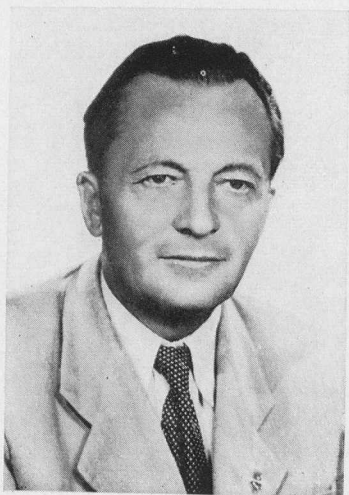
★

MOLNÁR ERIK

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

507 942

RÁNKI GYÖRGY

MOLNÁR ERIK

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1971

**MTA
KIK**

466202

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtári 6630/1971 sz.

TARTALOM

Molnár Erik	7
Bibliográfia	221

50 éves volt, mikor nevét ismerni kezdték. Igaz, a történettudomány vezető egyéniségei — eltérően a természettudomány néhány ágától, ahol gyakori, hogy nagy koponyák zseniális felfedezésekkel üstököszerűen, igen fiatalon robbannak bele a tudományos világba — általában a lassú, fokozatos kibontakozás útját járják. Az anyagismeret kiterjedtsége, a hatalmassá váló tárgyi tudás, az évtizeden, olykor évtizedeken át tartó kutatómunka a történettudományban általában

előfeltétele a nagy tudóseyéniségek kibontakozásának. Ez teszi őket képessé arra, hogy tudásuk gazdag tárházából merítve, a részleteket kimunkálva tudják megkomponálni az egészet; beleágyazni a történelmi eseményeket, folyamatokat az emberi társadalom életének szélesebb kereteibe. A történetírás ebben az értelemben kevésbé lehet az egészen fiatalok tudománya; az ötletek és gondolatok igen nagy megalapozottságot kívánnak meg. Mégis meglehetősen ritka, hogy egy nagy tudóseyéniség ötvenéves koráig nemcsak a szélesebb történetírás iránt érdeklődő közvélemény, de jórészt a szűkebb vezető

történetírói gárda körében is ismeretlen maradjon. Molnár Erik esetében pedig így történt. Midőn nevét a debreceni Néplap hasábjain megjelent cikk nyomán — mely a Debrecenben megalakult első demokratikus magyar kormány névsorát közölte — először kapta szárnyra a hír, kevesen tudták, hogy a népjóléti miniszter súlyos és nehéz feladatát elvállaló Molnár Erik, kecskeméti ügyvéd, a hazai marxista gondolkodás kimagasló képviselője, a magyar marxista történetírás egyik megalapozója. Pedig több mint száz — több ezer oldalt kitevő — tudományos publikáció állt már ekkor

mögötte. Ezek a tudományos publikációk azonban a kor baloldali, többnyire az illegális Kommunisták Párt eszmei vagy szervezeti befolyása alatt álló folyóiratainak hasábjain jelentek meg, így csupán egy meglehetősen szűk baloldali csoporthoz jutottak el. A baloldali gondolat üldözöttsége készítette Molnárt arra, hogy a cikkek nagyrészt álneven tegye közzé. Így bizony még sokan azok közül, akik már a Horthy-korszakban is olvastak és tanultak tőle, nem tudhatták, hogy a Jeszenszky Erik néven publikált írások a francia forradalom és a szocialista mozgalom történetéről, a Pálfai István-

10

ként szignált vitairatok, éles hangú, heves, olykor zszurnalisztikus gloszszák a munkásmozgalom reformista vezetői ellen, s a Szentmiklóssy Lajos aláírású tudományos tanulmányok a korabeli agrárkérdésről ugyanattól a szerzőtől származnak. A hivatalos történetírás pedig — jóllehet, ezen írások minden sora kihívás volt az uralkodó történetfelfogás ellen, s cáfolata az önelégült önáltatásnak, mely a történelmi materializmust, tekintettel arra, hogy azt magyar egyetemekről, a tudományos életből egyszerűen kizárták — elavultnak nyilvánította, nem méltatta figyelemre ezeket a műveket.

Midőn első nagyobb munkája a felszabadulás után megjelent, Molnár Erik azonnal a marxista tudós teljes fegyverzetében lép elő, ezért képes az új, marxista történelemszemzedék formálójává, tanítójává válni. A felszabadulás utáni évek kibontakozó új szellemiségében, lázas tevékenységében forradalmian új szemléletmódja azonnal nagy hatást gyakorolt, egy új történettudományi szemléletet fejezett ki. Tudományos munkásságának publikussá válása ugyanakkor ebben az összefüggésben is példázta, hogy a régi világ mélyén elszigetelve és elnyomva, bizonyos értelemben illegalitásban élt egy

emberibb, szocialista világ történelmi tendenciáit feltáró tudomány.

E tudomány nyílt felbukkanása s rohamos eszmei térhódítása, bár a második világháborút követő esztendőkhöz, bátran állíthatjuk, világjelenség volt, természetesen forradalmi változást azon a Magyarországon jelentett elsősorban, ahol közel két és fél évtizedig száműzve volt a tudományból a haladó gondolat, ahol a történetfelfogásban a magyar fejlődés és az egyetemes emberi fejlődés elszakításának gondolata uralkodott, ahol a magyar és szomszéd népek története közötti összefüggés elhallgatása, a tör-

ténelem mögött meghúzódó társadalmi és gazdasági tényezők figyelmen kívül hagyása, az osztályharc és osztályellentmondás, olykor egyenesen a társadalmi osztályok létének kétségbevonása volt a jellemző. Mindezek ellenére Molnár Erik történetiszemléletének mély hazai gyökerei és előzményei voltak. Maga Molnár is részben ebben a szellemi miliőben nevelkedett s tanult, jutott el ahhoz, hogy a történelemben ne ideákat, ne üres absztrakciókat keressen, hanem azokat a rejtett erőket, amelyek a társadalom szerkezetét és mozgását meghatározzák. S Molnár volt az, aki már a felszabadulás előtt,

közel másfél évtizedes tudományos tevékenység gyümölcseként új magaslatokra emelte a haladó gondolatot, a marxista szemléletmódot a magyar történetírásban, s a kor politikai harcaival, az illegális Kommunista Párt küzdelmeivel összekapcsolta.

Molnár Erik fiatalságát abban a korban és szellemi légkörben élte le, mikor az országban, ahol minden változásért és újért kiáltott, először sorakoztak fel az új erők, hogy a politikai, ideológiai, művészeti harc eszközével kiragadják Magyarországot évszázados elmaradottságából. A politikai és szellemi erjedés

nagy időszaka volt ez, amikor az erősödő munkás- és parasztmozgalmak fellendülése találkozott egy terebélyesedő intellektuális csoport küzdelmeivel, amikor a klerikalizmus és sovinizmus jegyében alkotott magyar liberalizmus s annak társadalom- és történelemtudományával szemben először kezdi meg harcát egy új ideológia, amely nemcsak másképp akarja magyarázni a világot és a történelmet, de meg is akarja azt változtatni.

Molnár Erik 1894-ben született. Családi környezete kétségtelenül indítékot adott a politikai pályához. Ifjúságának évei, a századfordulót követő esztendőik, Ma-

gyarországon a nagy forrongás, nekilendülés, egy új világ születésének esztendei. Közel fél évszázaddal a 48-as forradalom után a magyar társadalomban ismét jelentkezik egy olyan osztály, egy olyan szervezett erő, amely képes élére állni a gazdasági és társadalmi haladásért vívott harcnak, s amely a demokratikus forradalom befejezését és továbbfejlesztését hirdeti. Nem sokan csatlakoznak ezen új táborhoz az értelmiség vagy a gentry középrétegek köréből, de számuk gyarapszik, s valóban a legjobbak azok, akik megértik a magyar történelem menetét, s felismerik az új körülmények között

a régi 48-asság egyetlen logikus folytatási lehetőségét. Molnár Erik édesapja, Molnár Aladár az ellenzékiiségéért sok hányattatást, megálázást elszenvedő tanár közéjük tartozik. Kuruc 48-asként kezdi, de számára — nem úgy, mint a korabeli Függetlenségi Párt vezető többsége számára — 48 nem üres jelszó, parasztfogó demagógia, hanem tényleges valóság, így érthető, hogy hamar meggyűlik a baja a hatóságokkal. Ismételt áthelyezés a sorsa, míg végül a gyorsan fejlődő ipari és kereskedelmi városba, Fiuméba kerül; itt éri a háború kitörése, már mint a Szociáldemokrata Párt tagját.

Nem világos, hogy a fiatal, 1912-ben érettségizett Molnár Erik foglalkozott-e már ekkor politikai kérdésekkel. Tudatos szocialista világnézete még aligha lehetett. A katonai pályát választotta, a Ludovika Akadémián kívánta folytatni tanulmányait. Életfelfogása és világnézete azonban azonnal ellentétbe került a tiszti pálya követelményeivel. Alig két hét után már dönt, otthagyja a Ludovikát, s a jogi egyetemre iratkozik be; Bécsben, Budapesten és Rómában hallgat előadásokat. 1915 végén besorozzák. Mintegy fél esztendő után zászlósi rangban kerül a frontra, majd újabb fél esztendő múltán

orosz hadifogságba. A hadifogolytábor, amelynek zárt keretében fiatal életének közel négy esztendejét tölti, a messze Távol-Keleten, Vlagyivosztozk mellett volt. Az oroszországi nagy változások sodrása is kevésbé ért el ide. A hadifogolytábor kapuja nem nyílt meg, csupán az őrzést a később a forradalom ellen interveniáló amerikaiak s japánok vették át az oroszoktól, így arra sem volt lehetőség, hogy mint annyi más hadifogoly, Molnár is csatlakozzék a forradalmi hadsereghez. „Szimpatiámmal, de csak szimpátiámmal teljes mértékben az orosz bolsevizmus mellé állottam” — írja egy

későbbi önéletrajzában. De a hadifogolytábor esztendei — tiszti táborról volt szó, melynek tagjai a nemzetközi egyezmények értelmében nem dolgoztak — mégsem múltak el nyomtalanul Molnár felett. Mint később sokszor emlegette, rendkívül sokat olvasott. Bámulatra méltó műveltségét, kiváló francia nyelvtudását ekkor alapozta meg. „A hadifogság lényeges átalakító hatással volt rám” — írja — „egyrészt levetkeztem a még megmaradt »úri« vonásokat, s másodszor a szó jobb értelmében vett általános műveltséget szereztem.” Csak 1920-ban, hosszú, kalandos utazás után tér haza, szüleit

ekkor már Kecskeméten találja, s Molnár Erik is — miután 1922-ben megszerezte a jogi doktorátust — itt nyitja meg 1924-ben ügyvédi irodáját. Látszólag semmi sem változik Molnár életében az elkövetkező két évtizedben. A felszabadulás 1944 végén még kecskeméti ügyvédként találja. Mégis ezek az esztendők a nagy próbatétel évei. Valószínűleg hatott rá, hogy fiatalabb testvére, Molnár René már korábban csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Elkezd Marx, Engels, sőt Lenin műveinek tanulmányozását. 1927—28-ban már marxistának, leninistának vallja magát Molnár, aki egész éle-

tében döntő jelentőséget tulajdonított a gyakorlatnak, nem elégedett meg azzal, hogy értelmiségi szimpatizánsként tisztos távolból kísérje figyelemmel az eszme megvalósításáért folytatott — nem csekély veszéllyel járó — harcot.

Először a helyi szociáldemokrata szervezethez csatlakozik, és hamarosan egyik vezetője, majd nagy tekintéllyel bíró titkára lesz. De már 1928-tól tagja az illegális Kommunista Pártnak is. Elméleti állásfoglalása — melyet elsősorban az ifjómunkás szemináriumok résztvevői hallhatnak — ténylegesen kommunista. Így érthető, hogy amikor a kecskeméti illegális kom-

munista ifjúmunkássejt lebukik, a szálak, legalábbis, ami az elméletet, a világnézetet illeti, Molnár Erikhez vezetnek. Ezért a közvetlen politizálástól visszavonul. 1929 és 32 között ugyan jónéhány kommunista perben látja el a védőnehéz feladatát, s Kecskeméten továbbra is a szegények ügyvédjének, baloldalinak ismerik, pontos politikai hovatartozásával még nincsenek tisztában.

Természetesen Molnár nem titkolta politikai meggyőződését — legalábbis szocialista meggyőződését —, s még kevésbé tagadta meg. Csupán arra ügyelt, hogy ne lehessen letartóztatni, perbe fogni.

A rendőrség így is mint veszedelmes baloldalt tartotta számon, de attól eltekintve, hogy 1942-ben elkobozták rádióját, az ország német megszállásáig nem léptek fel ellene. Ekkor rendőri felügyelet alá helyezik, sőt a nyilasok hatalomra jutásuk után letartóztatják, s Németországba akarják deportálni. A jövőt sejtő városi polgárok azonban kiszabadítják, s a város felszabadulásáig bújtatják.

Az életút, a körülmények, s mindenekelőtt az illegális Kommunista Párt érdekei tehát azt kívánták, hogy Molnár elsősorban elméleti tevékenységével segítse a mozgalmat. A gyenge, üldözött kom-

munista mozgalomnak rendkívül nagy szüksége van teoretikus komponyákra, akik segíthetik a marxizmus—leninizmus eszméinek hazai terjesztését, megismertetését, sőt továbbmenve, hazai viszonyokra való alkalmazását. Így vált Molnár Erik a kommunista mozgalom tudományos ideológiai folyóiratainak egyik leggyakoribb szerzőjévé. Tanulmányai eleinte a kezdő tudós magas felkészültségét tanúsító szárnypróbálgatásai, de az idők folyamán egyre érettebbeké, gazdagabbakká válva maradandó életművé teljeseznek ki.

Molnár Erik első nyomtatásban megjelent cikkei túlnyomó több-

ségükben a francia forradalom, illetve a francia munkásmozgalom történetének kérdésével foglalkoznak. Egyszerű lenne, s nem is állna távol az igazságtól ezt mindenk előtt a szerző erősen franciás műveltségével magyarázni. A franciás műveltség Magyarországon már a XIX. században is tradíció volt mindazon értelmiségi családokban, melyek a haladó-kispolgári jakobinus gondolatokkal szimpatizáltak. Nyilván Molnár esetében is erről van szó, de nem csak erről. Ismeretes, hogy a francia forradalom története és tanulságai mennyire foglalkoztatták a XX. század forradalmárait, hiszen Franciaország

példája volt annak az országnak, hol az osztályharcokat legkövetkezetesebben végigküzdötték. Lenin nem egy esetben elemezte s próbálta alkalmazni ezeket a tanulságokat a bolsevik párt és a nemzetközi munkásmozgalom gyakorlatában, de a francia forradalom emléke és sorsa lelkesítette a bolsevik párt számos más vezetőjét is. Lelkesítette őket, de ugyanakkor — küzdöttek is emlékével, sajátos történelmi tanulságával. Magyarországon a francia forradalom témájával foglalkozni azonban tudományos és politikai tett volt több szempontból is. Kifejezte a szembenállást, a liberalizmust, racionalizmust, ál-

talában a francia forradalomból származó eszméket kárhoztató hivatalos ellenforradalmi eszmékkal, de ezen túlmenően a munkásmozgalmon belül is állásfoglalást jelentett a *forradalom gondolata* mellett a szociáldemokrácia reformizmusával szemben. A francia forradalom, s tegyük hozzá, a francia munkásmozgalom eszméinek, kiemelkedő szereplőinek elemzése tehát nemcsak általában a *haladó és reakciós* eszmék és történetfelfogás szembeállítását célozta, nemcsak a hivatalos történetírást hívta ki, de a korabeli nemzetközi és hazai munkásmozgalom nagy vitáiban is érvekkel történő, pártos állásfoglalás.

lást jelentett. A francia munkásmozgalom néhány kiemelkedő hőségének elemzése Babeuftól, aki — „a dolgozó tömegek küzdelmének a polgári forradalom útjára való dialektikus átfordulását jelzi” — Blanqui-ig, „aki közvetítette mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a proletariátus osztályharca számára a francia forradalom nyújt”, a munkásmozgalmon belül elsősorban a szociáldemokrata párt német említkön nevelkedő s a francia forradalom hagyományaitól egyre távolabb kerülő elméletének és gyakorlatának bírálataul szolgált. A forradalmi gondolatnak a reformizmussal való szembeállí-

tása céljából elemezte a Párizsi Kommün tanulságait is — melyhez idősebb korában újból visszatért — hangsúlyozva, hogy „a politikai hatalomnak a munkásosztály részéről való meghódítása a történeti előfeltételek szempontjából sohasem lehet korai”, és szembefordult a társadalmi fejlődésnek nem dialektikus, hanem mechanikus felfogásával, mely a társadalmi fejlődés teljes megérésétől szinte passzívan várja a szocializmus létrejöttét. Ebből a célból foglalkozik a Guesdével is, mivel a vezetése alatt álló pártot tartja a 90-es évekig egyedül tisztán marxista proletár tömegpártnak egész Európában. „A Guesde

vezetése alatt álló párt élére állott a dolgozó tömegek minden reformkövetelésének, de csak azért, hogy . . . vezérük lehessen, nem a többi részletkövetelésekért, hanem az egész kapitalizmus megdöntéséért vívott harcban.”

Az anarchizmus és marxizmus viszonyának tisztázására azért ragad tollat, hogy leszögezze: „A 19. század utolsó negyedének osztályharcában Nyugat- és Közép-Európában — ha marxista céltudatosság nélkül és téves, sőt káros eszközök használatával is — elsősorban az anarchisták képviselték a marxista gyakorlat egyik fontos elemét, a hősi szellemet és az odaadó önfel-

áldozást, amit azután a tudatukban velük szemben fennen hangoztatott proletárideológiájú, de lélekben mindinkább kispolgári életformákba átcsúszó vulgarmarxista ellenfeleik forradalmi romantikának nevezték el.”

Nyilván a forradalmiság és reformizmus ellentétpárjában való gondolkodás — amely első tudományos írásainak vezérgondolata — s a reformizmus elleni harcban is idegen tőle a baloldali frázis eredménye, hogy egyes megfogalmazásaiban — jóllehet, Molnár Erik mestere a dialektikának — egy kissé mégis érezhető a politikai tetteknek egyoldalú hangsúlyo-

zása, olykor-olykor feltűnik a reformizmus általánosságban mozgó, nem eléggé konkrét bírálata. A politikai tettek és a gazdasági viszonyok dialektikájának ábrázolásában azonban felfogását alapjaiban a helyes marxista—leninista szemlélet vezette: „Ha a történetet ugyanúgy írjuk meg, mint osztályharcok történetét, de az osztályharcot nem vezetjük vissza a gazdasági viszonyokra, a termelőerők fejlődésére és ezeknek a gazdasági viszonyokkal való összeütközésére, az olyan történelem nem a marxista—leninista elméleten, hanem valamiféle voluntarista erőszak-elméleten fog alapulni.”

1929-ben jelentkezik Molnár Erik első cikkével mint az illegális Kommunista Párt igényes teoretikusa. A kor hatalmas megrázkódtatásai, az 1929—33-as világgazdasági válság kirobbanása a növekvő politikai-társadalmi feszültség, a súlyos szociális problémák, a kapitalizmus belső ellentmondásainak hallatlan kiéleződése — hamarosan szükségessé tették, hogy a kommunisták a forradalmi harc, a forradalom elméletének és gyakorlatának kérdését ne csak a francia forradalom és munkásmozgalom mégoly tanulságos történetén keresztül tanulmányozzák, hanem az aktuális kérdésekre keressék a feleletet.

Az élet konkrétan tette fel a kérdéseket, s a mozgalomnak erre kellett a napi harcokon túlmutató válaszokat keresni. Természetes tehát, hogy a mozgalomhoz ezer szállal fűződő, annak problémáit szívvel-lélekkel magáévá tevő tudós, ezen válaszok megtalálásában látta fő feladatát.

A válság esztendeiben különösen nagy számú publikációi — 1932-ben egyetlen esztendő során huszonkét alkalommal találkozunk nevével a Kommunisták Pártjának új folyóirata, a Társadalmi Szemle hasábjain, illetve az erdélyi magyar nyelvű baloldali folyóirat, a Korunk cikkírói között — a világ-

kapitalizmus fő tendenciáival, a gazdasági válságok okaival s az erre vonatkozó marxista elmélettel, a válság és az imperialista háború összefüggésével, végül, de nem utolsósorban a magyarországi gazdasági helyzettel, s evvel kapcsolatban az alapvető társadalmi osztályok mozgásával foglalkoznak. Természetes, hogy ebben a periódusban többnyire kisebb, inkább zszurnalisztikai cikkekben száll szembe a kor ellentmondásai következtében gyakoribbá váló polgári társadalomkritikával, valamint a magyar szociáldemokráciának a válság alatt folytatott gyakorlatával és elméleti fragmentumaival.

Valamennyi tanulmánya tartalmaz olyan gondolatot, amely a magyar marxista történetírás formálódásában, a marxista elmélet hazai elterjedésében a mozgalom közvetlen feladatain, az aktuális politikai fejleményeken túlmenő jelentőséggel bír — elméleti általánosító készségét tanúsítják *A kapitalizmus válsága és az imperialista háború* című cikkben többek között a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődéséről és az ebből fakadó imperialista konfliktusokról ír, s a 20-as évekre is kiterjeszti a vizsgálatot, hogy eljusson a konklúzióhoz: „Az egész világkapitalizmus nem fejlődhetik többé együttesen roha-

mosan kiterjesztett új piacok együttes birtokbavétele útján, mint a világháború előtt, hanem az egyes nemzeti kapitalizmus, az egyes termelőágak fejlődése más nemzeti kapitalizmusok, más termelőágak rovására mehet csak végbe.” Ilyen körülmények között — állapítja meg — a kapitalizmus piacválsága elmélyül, s ez új imperialista háborúk csíráját rejti magában.

Hasonló tárgykörben mozog s hasonló gondolatmenettel épül fel az angol kapitalizmus hanyatlásáról írt tanulmánya is. (*Az angol kapitalizmus hanyatlása. 100 %. 1930. 9—10., 405—418.*) Ez egyfelől az angol kapitalizmus gazdasági ha-

nyatlásának mélyreható elemzését nyújtja, történelmileg vizsgálva, hogy a XIX. századi angol fejlődés sajátosságai, az angol ipar elsősége miként fordul visszájára, s teszi az angol ipart és gazdaságot elavulttá, az új viszonyokhoz kevésbé alkalmazkodóképessé. Másfelől azonban nem elégszik meg a sajátos okok feltárásával, hanem ismét rámutat a piac és a nemzetközi kapitalizmus általános helyzetének megváltozására. E két tanulmányban a gazdag statisztikai anyag kitűnő elemzésével mindazon fontosabb elméleti megállapítások helyet kapnak, melyek a korabeli marxista—leninista irodalomban el

voltak terjedve. Molnár Erik is a kapitalizmus általános válságának az adott korszakra jellemző tüneteit tárta fel, s ezek a két világháború között jelentkező tünetek szerinte is a kapitalizmus végóráinak szimp-tómái. Így jutott el a következtetéshez: „A kapitalizmus hanyatlásának korszakában — írta — a tömegek helyzetén a kapitalizmus eszközeivel nem lehet többé javítani, ebben a korszakban a tömegek helyzete folyton rosszabbodik.” Az élet később túlhaladta már ezt a felfogást — s a későbbiekben Molnár Erik egyik érdeme, hogy már az elsők között mutatott rá erre. Mégis, mert gondolatmenetében —

melyet kétségtelenül áthat a kor általános marxista gondolkodása, s az 1929—33-as gazdasági válság által felvetett és sokak előtt a kapitalizmus teljes összeomlását sejtető légköre is befolyásol — ekkor is található néhány figyelemreméltó, új mozzanat, a dogmatikus fel fogással való szembenállás, s az új elméleti megfogalmazás. *A marxista válságelmélet és logika* című tanulmányát tartjuk ebből a szempontból a legfigyelemreméltóbbnak. A cikk — nem véletlenül — része egy vitának, melyet Molnár Eriknek a gazdasági válságok okairól kifejtett álláspontja váltott ki. Az első aspektus — amit itt ki

szeretnénk emelni — Molnár kritikai álláspontja a marxisták között még máig is oly divatos klasszikusok idézésére támaszkodó vitamódszereivel szemben. Szavai — „Goethe tételének munkásmozgalmi változataként, ott, ahol a gondolatok hiányoznak, nyomban jelentkezik egy Marxtól vett idézet” — még mindig sokkal aktuálisabban csengenek, semhogy jelentőségük különösebb hangsúlyozásra szorulna. A másik figyelemre méltó motívum az a logikus gondolatmenet, amely a felszínről a lényeghez való közeledés példáját mutatva azt hangsúlyozza, hogy nem lehet a társadalmi jelenségek

magyarázatát úgy megtalálni, ha az okozati összefüggések láncolatából egy láncszemet önkényesen kiemelünk, s azt a többi láncszem-től elszigetelve a jelenség egyedüli okának tüntetjük fel. Végül, benyomásunk szerint a korabeli marxista irodalommal összevetve, Molnár tanulmányában valamivel nagyobb hangsúlyt kap a tőkés gazdaság anarchiájának, aránytalanságainak a kapitalista rendszeren belüli ideiglenes leküzdési lehetősége. Többször visszatér egy esetleges tőkés világkartell létrejöttére, amely „a tőkefelhalmozás anarchiájának véget vetve, a különböző termelési ágakat arányosítaná”.

Érthető, hogy az adott időszakban ennek utópikus jellegét hangsúlyozza, de a dolgozatból kicsendül, hogy gondolatilag már ekkor felmerült benne a tőkés gazdálkodás bizonyos tervszerűsítésének, a válságokat enyhítő fejlődésmenetének lehetősége. Ezt az eshetőséget mindenestre nem vetette el, miként számos kor- és harcostársa.

Jónéhány más tanulmánya a világgazdasági válság által felvetett kérdéseket tisztán a magyar gazdasági fejlődés aspektusából közelíti meg. Ezek közül különösen figyelemreméltónak tartjuk számításait az értéktöbblet alakulására vonatkozóan. (*Az értéktöbbletráta a ma-*

gyar gyáriparban.) A kérdésre átfogóbban következő tanulmányában tér vissza, melyben a magyar gyáripar válság alatti fejlődésének szélesebb elemzését nyújtja. (*A magyar gyáripari tőke a válságban.*) Ebben a cikkben a hazai gazdasági fejlődés és az osztályerőviszonyok rendkívül fontos elemét emeli ki, rámutatva, hogy a válság terheit a munkásosztályon kívül az ipari monopol-tőke részben a nyersanyag-, illetve mezőgazdasági termelőkre is áthárította. Itt már a profitráta kérdésére is kitér, hangsúlyozva az ennek megállapítása során felmerült számos statisztikai és módszertani nehézséget. Az úttörő jellegű szá-

mítás, melynek során az általános profitrátából a tényleges profithoz jut el — alkalmat nyújt a gazdasági élet bonyolult mechanizmusába való betekintésre és a különböző költségtényezők láncolataiba, megvilágítva, hogy a 2—300 % érték-többletrátából hogyan lesz 5—10 %-os profitráta.

Szervesen e kutatási körhöz tartozik, s mintegy a téma másik oldalát mutatja be *A magyar munkásság a kapitalizmus válságában* című tanulmány. A magyarországi munkásosztály összetételének, beralakulásának alapos elemzését, az ipari és mezőgazdasági munkabérek alakulásának szembeállítását a nagy-

és kisipari, a tanult és tanulatlan, a férfi és a női munkásság létszámának, helyzetének alakulását a magyar kapitalista fejlődés sajátosságaiból, a konjunktúraciklus alakulásából, az egyes termelési ágak fejlődéséből vezeti le. Nem feledkezik meg ugyanakkor a kapitalizmus általános fejlődéstörvényeiről, a nőknek a termelésbe való bevonásáról, s ennek hatásáról a férfi munkaerő értékének alakulására. Elméleti szempontból azonban nem kevésbé fontos az a jegyzetben található elemzés, amelyben Molnár az osztályantagonizmusnak a termelőágak antagonizmusában való elrejtőzésére utal. Ebből adódik, hogy

a felszínen úgy tűnik, mintha az ipari munkás és tőkés között érdekközösség állana fenn a mezőgazdasági tőkéssel, illetve munkással szemben, illetve fordítva, azaz az ipar, illetve a mezőgazdaság konjunkturális helyzetét illetően érdekeik azonosak lennének. Molnár itt helyesen utal a jelenség és lényeg relatív ellentétére, hangsúlyozva, hogy ilyen érdekközösség a tőkés-sel elsősorban a munkásarisztokrácia esetében áll fenn, amely részesezik az iparnak a mezőgazdaság alárendelt helyzetéből származó extraprofitjából, ez esetben azonban az osztályszolidaritás is már ellentétbe, osztályárulásba csap át.

Molnár, mint általában egész munkásságában, itt is elsősorban a lényegre koncentrált, és ezért hangsúlyozza, helyesen, hogy „A termelőágak alárendelt antagonizmusa elburkolja az osztályok alapvető lényeges antagonizmusát, és a felszínen helyette ellentétjét, a termelőágnak osztályokat átfogó szolidaritását jeleníti meg.” Benyomásunk szerint azonban a termelőágak belső szolidaritása és egymás közötti antagonizmusa a kapitalista gazdaságban és társadalomban nem kevésbé fontos társadalmi és gazdaságtörténeti tényező, és egy átfogó vizsgálat során nem elégedhetünk meg avval, hogy azt az

osztályantagonizmusra korlátozzuk; a rendkívül bonyolult réteg- és csoportellentéteket, az osztályokon átnyúló csoport és egyéb, akár ideiglenes közösségeket pedig kirekesszük a vizsgálódásból.

A marxista módszer, a szemléletmód jelentősége mindig különös hangsúlyt kapott Molnár Erik műveiben. Nem kell különösebben elmélyülni munkái tanulmányozásában, hogy megállapíthassuk, bármennyire szilárdan támaszkodott a marxista elmélet addig megalapozott rendszerére, bármennyire következetesen és harcosan lépett fel a marxista elmélet meghamisítói és

torzítóí, a „vulger marxisták” ellen, számára a már megfogalmazott elméleti tételek nem jelentették az örök igazságot, sem a tudomány végső szavát. A marxista elmélet erejét és fölényét a polgári tudománnyal szemben mindennekelőtt módszerében látta, s a dialektika alkalmazását és megértését tekintette a tudományos világnézet kiindulópontjának, és egyik legfőbb fegyverének. Munkássága lényegétől tekintenénk el, ha ezt a dialektikus módszert és szemléletet csupán egyes cikkei alapján próbálnánk kimutatni, hiszen gondolatmenetének, mondatainak elemzése valamennyi tanulmányában

e módszer példamutató alkalmazásáról tanúskodik, cikkeinek tartalma s új, tudományos eredményei pedig fényesen bizonyítják, hogy a polgári tudomány által a legrészletesebben, mégoly tudományos alapossággal tárgyalt kérdések is új értelmet s megvilágítást nyerhetnek e módszer segítségével, mert e módszer képes a felszín mögött a lényegét lelteni meg. Mégis egyik tanulmányát s egy kisebb vitaírást, amelyek kizárólag a dialektika kérdéseiről szólnak, szükségesnek látjuk külön is kiemelni. A két írás jellegében erősen különbözik, az egyik *A dialektikus módszer A tőkében* példamu-

tató elemzése *A tőke* dialektikus módszerének, elsősorban az áru kettős jellegének; az áru—pénz—áru körforgásának, az egyszerre egységbe tartozó ellentétnek és önmaga ellentétének, az ellentéteket létrehozó egységnek, a belső ellentétek külső ellentétek formájában való megjelenésének. „A tőkés termelési folyamat — állapítja meg Molnár — amely »eldologiasítja« a személyeket és megszemélyesíti a dolgokat a dialektikus mozgástörvények szempontjából, a konkrét és az elvont munka egymástól elválaszthatatlan ellentétei alapján az árunak mint a használati érték és az érték ellentétjei egységének, az

árutermelésben rejlő ellentmondásnak — és persze az árutermelés talaján kifejlődő egyéb ellentmondásoknak is — a mozgásformája, oly mozgásformája, amelyet az ellentmondások szétrepesztenek kiélesedésük meghatározott pontján.”

A dialektikával foglalkozó másik írása jellegében erősen elüt többi munkájától. Nem elsősorban arra gondolok, hogy nem egy gondolat vagy téma tudományos kidolgozása ez, hanem egy Németh Lászlóhoz intézett nyílt levél (*Nyílt levél Németh Lászlóhoz, a „Tanú” szerkesztőjéhez.*), sokkal inkább arra, hogy Molnár Erik tudomá-

nyos műhelyének rendkívül zárt, fegyelmezett, végtelenül logikus, racionális okfejtésétől stílusában is erősen eltér ez a kis írás. Talán ez az egyetlen cikk, melyben közvetlenül is érződik, hogy a racionális, fegyelmezett tudós, egyúttal rendkívül melegszívű, lelkesedni tudó, lírai embert takar, aki ugyan első-sorban az észre akar hatni, s a társadalmi törvényszerűségek feltárásával óhajtja bizonyítani a marxizmus igazát, de ugyanakkor végtelen rajongás tölti el a marxizmus és módszere iránt, éppen azért, mert igaznak tartja azt.

Ebben az emóciótól áthatott kis írásban található tehát a marxista

dialektika egyik legmélyebb, legtudományosabb és ugyanakkor szenvedélyes összefoglalása.

„A marxista dialektika a dolgokat a maguk végső fokon nem uniformizálható egyéniségében, folytonos változásukban, egyetemes, folytonosan változó, rendkívül bonyolult összefüggésükben, örökmozgásban levő egység szolidáris megjelenési formáinak tekinti. Ezért számára a dolgok, amint sohasem teljesen azonosak egymással, úgy soha nem is merev ellentétek. A marxista dialektika olyan bonyolult világot tár fel, amelynek minden tagja »mámoros bacchász táncot jár«, amelyben az azono-

sak ellentéteseknek, az ellentétesek azonosaknak bizonyulnak, egymásba átmennek, egybeesnek, és amelyben egyedül a szellem legnagyobb fokú fegyelmezettsége, legnagyobb fokú iskolázottsága teszi lehetővé az eligazodást, és biztosít a szofisztikában való elveszéssel szemben. A marxizmus szerint az igazság tévedésbe megy át, a tévedés igazságot tartalmaz. Amint tehát a marxizmus nem hisz a dolgok, a társadalmak örök formáiban, úgy nem hisz a róluk alkotott örök igazságokban sem. Számára az igazság is folytonos mozgásban levő folyamat, amely a jobban megfigyelt régi és a felbukkanó új

tények kívánta folytonos korrekciók segítségével halad egy elérhetetlen, egyedül folyton változó — de egyben mindegyre tökéletesedő — relatív formáiban adott abszolút igazság felé. A marxista dialektika a valóságról felállított törvényeket, amelyek nélkülözhetetlen támpontjai minden társadalmi cselekvésnek, a folyamatos mozgásban levő, összefolyó, bonyolult valóság szükségszerűen durván általánosított, leegyszerűsített, megmerevített képeinek tekinteti, és minden igyekezetével arra törekszik, hogy e törvények folytonos csiszolásával, mindjobban hozzásimuljon a kimeríthetetlen,

sokszínű tovahullámzó valósághoz. És a társadalmi fejlődés törvényeit nem helyezi el az emberen kívüli, az emberek fölé, hanem egyedül az emberi cselekvésben, az emberi akaratban, az emberi cselekvés, az emberi akarat által látja megnyilvánulni őket.”

Akik Molnár Erik munkásságának csak a felszabadulás utáni eredményeit ismerik, s nem volt alkal-
muk, hogy a tudós egyéniségével, érdeklődési körével közelebbről is megismerkedhessenek, azok szá-
mára talán meglepő a pszichoana-
lízissel foglalkozó, 1934-ből datált
három cikk. (I. *Dialektikus mate-*

rializmus és pszichoanalízis. II. Az egyénlélektan és a társadalmi jelenségek. III. A pszichoanalízis értelme és értéke.) Mi kelthette fel érdeklődését a téma iránt? Ez az érdeklődés mindenekelőtt belülről fakadt, ha egyfelől előbb arra utaltunk, hogy a hűvös, racionális tudós mennyire mélyen érző lírai hajlamú ember volt, úgy most azt kell hangsúlyoznunk, hogy a társadalmi viszonyok emberformáló jelentőségét, az osztályharc törvényének elsőbbségét hangsúlyozva, sohasem feledkezett meg az emberről, az egyénről, mindig mélyen érdekelték belső fejlődésének, lélektani mozgásának problémái. S ha még hozzátesszük,

hogy a 30-as évek kommunista mozgalmának rendkívül fontos elméleti feladatává vált a korszakban elterjedő s a mozgalom tagjaira is nagy befolyást gyakorló pszichológiai irányzat, a pszichológiában szinte forradalmian újat hozó freudizmus kritikai vizsgálata, akkor világossá válik előttünk, hogy Molnár Erik az ember, a tudós, a kommunista egyaránt kihívást érzett a kérdés kritikai elemzésére. József Attila szavaival élve, a társadalmat és történelmet ő is egységben kívánta tanulmányozni „a termelési erőket odakint, s az ösztönöket idebent”.

Fejtegetéseiben abból indul ki,

hogy a dialektikus materializmus és a pszichoanalízis nem egymás iránt közömbös, egymás mellett élő két tudomány. A dialektika a gondolkodás, mozgás és fejlődés törvényének tudománya, a pszichoanalízis pedig túlhaladva az egyéni lelki élet jelenségein, a történelmi és társadalmi fejlődés meghatározott jelenségeit is magyarázza.

Vizsgálódása kiindulópontjaként leszögezi, hogy ha negatív álláspontra jutna, úgy az nem azért történne, mert a pszichoanalízis a marxizmus dogmáiba ütközik, mint ahogy az esetleg pozitív eredmény is nem „revíziót” jelent, hanem legfeljebb arra utal, hogy

a pszichoanalízis eredményei is helyesen analizált és szintetizált tapasztalatokon nyugszanak.

A továbbiakban kiemeli, hogy a pszichoanalízis ugyan dialektikusan ír le bizonyos folyamatokat, de inkább öntudatlan dialektikáról, semmint egy dialektikus rendszer tudatos alkalmazásáról van szó. Molnár az egyénlélektan és a társadalmi jelenségek összefüggését vizsgálva, hangsúlyozottan alá-húzza, hogy a marxizmus mennyire embercentrikus tudomány, nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is. Bizonyítja, hogy Marx és Engels szerint az adott viszonyok köze-pette „a céljai megvalósítására törő

ember tevékenysége” a legdöntőbb, az emberek maguk csinálják a történelmet. A polgári felfogás nem ismerte fel a társadalmi és lelki jelenségek dialektikáját, vagy merrev ellentétben, vagy hamis egységben tárgyalja őket (pszichológiai vagy szociológiai felfogás).

A marxizmus szerint a kettő egységét kell nézni, hangsúlyozva, „hogy a társadalmi jelenségek meghatározásánál a szociológiai összefüggést tekinti uralkodó momentumnak és a pszichológiai összefüggésnek csak alárendelt mozzanat szerepét juttatja”.

„A társadalom és az egyénlélektan törvényeinek a viszonya — ír-

ja — nem merül ki tehát abban az alapvető összefüggésben, hogy mindössze meghatározott egyénlélektani törvények és ezek is csupán meghaladott formában érvényesülnek a társadalmi törvényekben, s hogy ezen felül ezek az egyénlélektani törvények társadalmi törvényekbe csaphatnak át, hanem a társadalmi jelenségek okoszerű meghatározásánál is szerepet játszhatnak az egyénlélektan legkülönbözőbb törvényei, ha ez a szerepük erősen korlátolt is. Hozzáfűzhetjük az eddigiekhez, hogy az egyénlélektan egyébként is szolgálatot tehet a társadalomtudománynak a történeti materializmus

előfeltételét képező egyénlélektani törvények tüzetes megvilágításával, részletesen kifejtve például az ösztönös és tudatos, a biopszichikai és a szociális lelkielemek, a gazdasági érdekek és az ideológiai alakzatok összefüggését. Tehát az egyénlélektani kutatásnak megvan a maga jogosultsága és jelentősége a társadalomtudomány szempontjából is, ha elismeri azokat a korlátokat, amelyeket a társadalmi jelenségek különleges jellege állít elébe.”

„Mi tehát a pszichoanalízis — teszi fel a kérdést Molnár —, polgári divathóbort vagy pedig oly tudományos módszer, amelynek az eredményeit komolyan

figyelembe kell vennünk?” Mindkettő — hangzik a válasz. — „A pszichoanalízis a tapasztalatokat könnyen elhanyagoló metafizikai hajlamaival, csak öntudatlan és részleges dialektikájával, társadalmi jelenségek lényegének magyarázására igényt tartó pszichológiai módszerével, helytelen egyénlélektani alapfeltevések egész sorával beleütközik a dialektikus materializmus szellemébe, módszerébe és alaptételeibe. De ugyanakkor összekapcsolható elvileg a filozófiai materializmussal, kétségtelen érdekei vannak a lelki jelenségek sajátos dialektikájának feltárása körül, és abban a mértékben, amelyben

egyénlélektani jelenségek szerepet játszanak a társadalmi jelenségekben, metafizikus, a tapasztalatok által nem igazolt nézeteitől való megtisztítása után szolgálatokat tehet a történelmi materializmusnak is.”

A pszichoanalízis több oldalú, egyáltalán nem leszűkített értéklése ugyanakkor a kor kommunista eszmeáramlatának néhány dogmatikus tételével is párosul. Molnár cikkében a pszichoanalízis helyét az ideológiai küzdelemben túlságosan leegyszerűsítva tárgyalja, sőt írásaiban a téves, a szociáldemokrácia történeti szerepét meghamisító — akkoriban elterjedt — balos

beállítás néhány kitétele is (szociálfasizmus) felbukkan.

A törtéénést és a magyar munkásmozgalom harcosát érthetően foglalkoztatta az 1848-as forradalom problematikája. (*A negyvennyolcas magyar forradalom osztályjellege.*) A magyarországi munkásmozgalomban évtizedek óta folyt a vita a forradalom jellegéről, s a nézetek összeecsapásának nem csupán absztrakt teoretikus jelentőségük volt, hanem a munkásmozgalom feladatainak az elkövetkező forradalom jellegének meghatározása szempontjából közvetlen gyakorlati kihatással is bírtak.

Molnár rámutatva a 48-as forra-

dalom nagy jelentőségére és belső ellentmondásaira, mindenekelőtt Szabó Ervin álláspontjával vitatkozik. Hangsúlyozza, hogy „A forradalmat a fejlődő termelőerőknek az adott termelőviszonyokkal való összeütközése idézi elő. Ennélfogva valamely forradalom osztályjellegének a meghatározásánál az az irányadó kérdés, hogy milyen jellegűek egyrészt a fejlődő termelőerők, másrészt az adott termelőviszonyok, amelyeknek összeütközése a forradalmat előidézi.”

A következtetés világos. Az 1848-as forradalom polgári forradalom volt. Ez a fő kérdés, melynek alárendelve tisztázni kell, mi az

oka, hogy Magyarországon a polgári forradalom élén a középbirtokosság állt, s miként befolyásolta ez az ellentmondás a polgári forradalmat. Ezeket a kérdéseket vizsgálva mutatja be először a mezőgazdasági termelőerők fejlődését s szembekerülését a fennálló termelési viszonyokkal, és a Habsburgok gazdaságpolitikájával, mert „a középnemesség küzdelme a feudalizmus ellen felöltötte egyben a nemzeti szabadságharc jellegét is”. Majd rámutat a forradalom vezető osztályának ingadozására, felemésztésére, mindenekelőtt a jobbágyszabadítás terén. A 48-as forradalom végső soron bukásában is

győzedelmeskedett, megvetette a polgári termelőviszonyok alapjait — összegezi véleményét —, de meghagyott lényeges feudális maradványokat is. Ilyen értelemben következetlen, ellentmondásos volt, hangsúlyozza Molnár tanulmánya, majd további fontos szempontra hívja fel a figyelmet.

„Azok, akik a 48-as forradalom polgári jellegét tagadják, vagy az ország gazdasági fejlődését a nemzetközi összefüggésektől elszigetelten tekintik, nem látják meg, hogy Magyarországon a polgári fejlődést belső erők, ipar és polgárság hiányában a külföld polgári fejlődése indította meg és hajtotta előre.”

Mint egy klasszikus zeneműben, hol a főtétel domináló akkordjai kialakulatlanul, kiforratlanul, de már a korábbi tételekben is felbukkannak, úgy jelentkezik az agrárkérdés Molnár korábbi munkásságában, hogy azután a 30-as évek közepén éveken át írásainak központi témájává, legfontosabb kutatási területévé válják.

Első írásai — *A mezőgazdasági népesség osztálytagozódása Magyarországon*, valamint *A birtokelosztás a mai Magyarországon* címmel — még közvetlenül a gazdasági világválság problematikájához kapcsolódnak. A válságnak a parasztság nyomorát elmélyítő hatása, az

arisztokrácia falu fölötti uralma
nyer ezen a módon is gazdag sta-
tisztikai alátámasztást, illetve bizo-
nyítást. Még élesebben jelenik meg
ez a szempont *A magyar középparasz-
t* című tanulmányában. Az
üzemstatisztikai vizsgálatok — az-
óta is jórészt figyelmen kívül ha-
gyott — anyagára támaszkodva,
azon paraszthasznosító helyzetét vizs-
gálja, aki elsősorban saját birtoká-
ból él, azaz nem szorul rá munka-
ereje bérbeadására. Aktuális prob-
lémák vezetnek elméleti kérdések-
hez a *Földreformillúziók* című cikké-
ben is. A 30-as években egyre vilá-
gosabbá vált, hogy Magyarorszá-
gon minden társadalmi változást,

politikai átalakulást sürgető áramlatnak szembe kell néznie az országban található feudális maradványokkal. De éppen a feudális maradványok kérdése jelentkezett egyoldalúan a 30-as évek számos reformtervében. Ezért mindenekelőtt felteszi a kérdést: „Mit értünk feudális maradványokon?” S így válaszol: „Olyan termelési és ezen alapuló jogi, politikai és egyéb társadalmi viszonyokat, amelyek a feudális termelési módból eredve, továbbélnek a kapitalizmusban is, akként, hogy, bár az uralkodóvá vált kapitalista termelőmód alapja s ahhoz alkalmazkodva új alakot öltenek, fennmaradásukkal aka-

dályozzák a kapitalista termelő-
erők fejlődését.” Feudális marad-
vány tehát nem csupán a nagy-
birtokrendszer, hanem azok a kis
mezőgazdasági üzemek is, melyek
nem képesek kapitalista termelést
folytatni. Molnár bírálja a kispol-
gári agrárreformterveket, hang-
súlyozva, hogy jórészüik tudomá-
nyosan és gyakorlatilag megalapo-
zatlan. A kisbirtok nagyobb pro-
duktivitását úgy bizonyítják, hogy
a termelékenység összefüggésében
a befektetett munkát figyelmen
kívül hagyják, ezt figyelembe véve
ugyanis, aligha lehet a kisbirtok
magasabb termelékenységről be-
szélni. „A jelen társadalmi kereteit

fesztő problémákat nem lehet megoldani a történet kerekének visszafelé forгатásával, a termelőerők degradálásával.”

Ugyanez a nézet jelenik meg ismét *A földbirtokviszonyok alakulása Magyarországon*, című cikkben. A cikk, mely komoly történetstatisztikai áttekintéssel vizsgálja a földbirtokviszonyokat, kiemeli a felbomlás, a proletarizálódás alap-tendenciáit, de hangsúlyozottan rámutat egy olyan fontos jelenségre is, mint a koncentráció körforgása, megállapítja, hogy a parasztság többségének földhöz juttatása olyan méretű földreformot kívánna, mely a tőkés rendben kivihetetlen föld-

reformmal olyan „társadalmi réteget teremtenének újjá, amely mellett, hogy ki van szolgáltatva a fináncióknak a tőkés rendi szervezetben működő erőknél fogva, elkerülhetetlenül felbomlásra s túlnyomó nagy többségében elproletarizálódásra van ítélve”.

Molnár Erik ezen álláspontja nem maradt válasz nélkül a marxista irodalomban sem. Véleményét néhány esztendővel a cikkek megjelenése után Révai József egyenesen a hazai kommunista mozgalomban jelentkező dogmatikus nézetek eklatáns példájaként kritizálta. Révai kritikájának egyoldalúsága ma már aligha kétséges.

Annak ellenére, hogy Molnár álláspontjában mi is érziünk bizonyos doktrinerséget, mégis úgy véljük, álláspontjának néhány helyes tudományos szempontját — legalábbis, ami a Révaival való vitáját illeti — nem lehet mellőzni. Részben utalhatunk arra, hogy Molnár a Komintern VII. kongresszusa, a népfrontpolitika inaugurálása előtt írta cikkét, másrészt arra, hogy a földreform eredménytelenségét a tőkés rend keretében hangsúlyozta. Az elsősorban *politikus* Révainak, aki már felhasználta a népi írók írásainak a magyar falu arculatáról nyert következtetéseit, s részben ezen írások tanulságát

is foglalta össze s fejlesztette tovább egy ideológiai s gyakorlati politikai koncepcióba, mindenképpen igaza volt Molnárral szemben, amikor a kérdést nemcsak gazdasági szempontból vizsgálta, amikor felismerte a földreform elengedhetetlenségét a magyar társadalom szempontjából, s hangsúlyozta ennek lehetőségét a Kommunista Párt által támogatott népi demokratikus forradalom keretében.

Az elsősorban *tudós* Molnár viszont alaposabban tárta fel a falusi viszonyokat, s ki nem mondván utalt arra a kérdésre, amelyről Révai hallgatott, hogy vajon mi lesz a földreform után, vajon mi a

magyar falu lehetősége és perspektívája, vajon elképzelhető-e, hogy a földreformmal *hosszú távon* ténylegesen megoldható a magyar mezőgazdaság kérdése.

Révai *taktikai igaza*, s munkásságának nagy jelentősége a kor politikai küzdelmeiben nem homályosíthatja el Molnár megállapításainak értékét.

Molnár egyébként *A magyar agrárkérdéshez* címen a Gondolat folyóirat hasábjain négy folytatásban megjelent nagyobb tanulmányában elsőként nyújtotta a magyar agrárstatisztikák alapos marxista interpretációját. Mindenekelőtt a birtokviszonyok és az osztálytago-

zódás összefüggését vizsgálta. Itt már az is figyelemre méltó, s a magyar agrárviszonyok, a paraszti birtokok fejlettségének jobban megfelelő álláspont, hogy a gazdagparaszti birtokkategóriába nem a 25 — mint ahogy az a 40-es és 50-es években elterjedt volt — hanem az 50 holdon felüli birtokokat sorolja.

Egy másik cikkében a kérdést még alaposabban kifejti, s a különböző paraszti birtokkategóriák első hazai marxista — s érdemtelenül figyelmen kívül hagyott — csoportosítását nyújtja.

E sorozat befejező tanulmánya a birtokrendszer és a mezőgazdasági

népsűrűség összefüggéseit tárgyalja, hangsúlyozva, hogy általában a nagybirtokos megyék a ritkábban lakottak, de téves azt hinni, hogy a magas népsűrűség a parasztok számára kedvező helyzet ismérve lenne. Másik oldalról ugyanakkor arra is rámutat, hogy a népszaporodás mértéke nem feltétlenül áll összefüggésben a birtokrendszerrel, hiszen éppen az elmaradott nagybirtokos keleti megyékben a legnagyobb a szaporodás. Szellemesen vitatkozik egyúttal a korban divatos faji nézetekkel, melyek egyes népi írókat is magukkal ragadtak. Ezek szerint a nagy népszaporodás Szabolcs és Szatmár

megyékben még a nemzeti őserő kifejeződése. Molnár rámutat arra, hogy akkor a műveletlenséget is a nemzeti őserő termékének kellene tekinteni, hiszen itt a legnagyobb az analfabetizmus is.

Megjelenésének időpontját tekintve és címe után ítélve *Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon* cikksorozata a modern agrárkérdés elemzése szerves folytatásának vélhető. Valójában azonban a kissé pontatlan cím messzi időkbe, közel egy évezreddel vissz bennünket. Lehetséges, hogy az a szinte teljes érdektelenség adta Molnár Eriknek az ösztönzést ehhez a témához, ame-

lyet a hagyományos történetírásban, hazánk legnépesebb társadalmi osztályának történelmi múltja iránt tapasztalt, mégis valószínűbb azonban, hogy régi elhatározását kezdte 1937-ben valóra váltani; a magyar ársadalom történetének megírását az őskommunista nemzetségi szervezet felbomlásától a modern társadalmi viszonyokig. A megjelent négy tanulmánynak ugyan nem sok köze van a modern agrárproletariátus kialakulásához, ezzel szemben rövid összefoglalásban már itt megkapjuk Molnár egyik főmunkájának — *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig* — néhány lényeges gondolatát. A ta-

nulmányok az ősi, osztály nélküli társadalmat, annak felbomlását s a helyébe létrejött osztálytársadalmat analizálják, először kísérelve meg szisztematikusan a történelmi materializmus elméletének a magyar történelem kezdeteire való alkalmazását. A tárgyalás ugyanakkor polemikus is, hiszen minden lényeges új állítás megkövetelte, hogy véleményét a hivatalos magyar történetírással szembesítse. A gazdasági és politikai egyenlőségen alapuló nemzeti szervezeti felbomlása a termelőerők fejlődésének szerves következményeként jelenik meg fejtegetéseiben, a gazdasági viszonyok meghatározó sze-

repébőlkiindulva jellemzi a magántulajdon és a vagyoni egyenlőtlenség kialakulásának következményeit, hangsúlyozva az osztályviszonyok és állam megjelenése kapcsán a magyar fejlődés egyediségében is az általánost, a társadalom törvényszerű fejlődését.

A feudális hierarchia bonyolult rendszerén belül a feudális osztályviszonyok tisztázása, e viszonyok létrejöttével kapcsolatos, az erőszak elméletén alapuló magyarázatok elvetése, a középkori feudális nagybirtok jellegének elemzése, a társadalom gazdasági szervezetének bemutatásával a politikai szervezet az államhatalom szét-

88

szórtságának levezetése adják a munka további legfontosabb eredményeit. A polgári történettudomány sem tagadta, hogy a honfoglalás előtt a magyar törzsek legalábbis vagyonközösségben éltek, de a kérdést, ha egyáltalán említette, többnyire igyekezett mindennemű későbbi történeti kontinuitástól megfosztani. Tagányi Károly munkája a XVIII. századig fennálló falusi földközösségről elszigetelt kutatás volt, s jórészt ismeretlen maradt a történelem iránt érdeklődők előtt. Molnár cikksorozatában a kérdést jelentőségének megfelelően tárgyalja a korai magyar társadalomtörténetben,

hangsúlyozva, hogy „a feudális úri földtulajdon csak annyiban módosította a földközösség intézményét a korábbi szabad nemzetségi földközösséggel szemben, hogy a falusi földközösség nem »tulajdoni« közösség volt, mint a szabad nemzetségi földközösség, hanem csak »birtok« -közösség az egyes jobbágyok, valamint ezek és a földesurak között, az utóbbi kizárólagos földtulajdona alapján”.

Véleménye szerint a 13. században ér teljesen véget az új feudális társadalom magyarországi kialakulásának folyamata, s a 14. századra a különböző rétegekből kialakul az egységes jobbágyosztály.

A fokozódó faji antiszemita uszítás légkörében, mint a kor annyi más nagy szellemi egyénisége, kötelességének érzi, hogy foglalkozzék a zsidókérdéssel, és tudományos érvekkel szálljon szembe a tudatos hamisítással és a különböző téveszmékkal.

„A zsidókérdés helyes megítélésének előfeltétele annak az egész faji látszatvilágnak az eloszlatása, amely elfedi a valóban érvényesülő összefüggéseket” — írja. Molnár a fajelmélettel vitatkozik, annak tudományos megalapozatlanságát bírálva hangoztatja, hogy a történelemben a társadalmi elem a lényeges. Rövid fejtegetésében áttekinti

a zsidóság történelmi múltját, s bemutatja, miként kapcsolódik ez a magyarság történetének speciális vonásaihoz. Elsősorban a magyar kapitalista fejlődés sajátosságaira utal, amelyek következménye volt a zsidóság viszonylag nagy szerepe az üzleti életben s a szellemi foglalkozásokban.

Molnár szembeszállva a faji uszítással, nem hallgatja el, hogy a modern magyar fejlődésnek egyik tényleges társadalmi problémája jelentkezik az ún. zsidókérdésben. „Az antiszemita propaganda eltorzított tényekkel dolgozik, de *tények* eltorzításával dolgozik, — állapítja meg, és ugyanakkor leszögezi,

hogy — a zsidókérdés talaja Magyarországon a félf feudális tőkés rend. Az antiszemitizmus a társadalmi ellentétek átvetítése speciális érzelmi síkra, a tudatlanság hatása és a hagyományok ereje mellett.” Figyelmeztetése, mely szerint „aki csak a kisujját odanyújtja az antiszemitizmusnak, testestől a reakció prédájává válhatik” nem talált meghallgatásra számos, pályáját a baloldalon kezdő értelmiséginél sem.

1937 után megritkultak Molnár Erik cikkei. A hazai viszonyok most már a korábbi formában sem tették lehetővé, hogy baloldali, a marxizmus álláspontján álló folyóirat megjelenjék. Tudományos al-

kotókészsége erősödött, gazdagodott, elmélyült, de publikációs lehetőségei korlátozottabbá váltak. A Kolozsvárott megjelenő Korunk című folyóiratban tudott még néhány cikket 1941-ig megjelentetni, azután ez a lehetőség is megszűnt. Ezekben az években már nem kapcsolódhatott közvetlenül tollával az illegális mozgalom ideológiai harcához, így erejét, tudását javarészt az első nagy műve megírásának szentelte. Ennek néhány nagyobb részét még a háború alatt önálló kis könyvekben jelentette meg, így a felszabadulásra elkészült a középkori történetírásunk máig is egyik legtermékenyebben ható

műve, a középkori magyar társadalomtörténet első része.

Túlzás nélkül állapíthatjuk meg, hogy szimbólum volt ez a mű, szimbóluma annak, hogy az a politikai-társadalmi forradalmi fordulat, mely hazánk életében a felszabadulással bekövetkezett, egyidejűleg a tudományban is napirendre került. S ahogy a politikai fordulat egyik vezető szereplője Molnár Erik, az ideiglenes kormány minisztere volt, úgy vált a hazai marxista történetfelfogás megalapozójává Molnár Erik, a tudós, első, most már a széles nagyközönség elé került monográfiájával.

A magyar társadalom története az

Őskortól az Árpádokig című mű 1945 őszén jelent meg mint a Kommunista Párt könyvkiadójának egyik első reprezentatív tudományos kiadványa. Szépítenénk a valóságot, ha azt állítanánk, hogy felfogása, érvelése robbanásszerűen terjedt el s hódított híveket a magyar történelem marxista interpretációjának. Értelmisségünk, a tanárok és a tanítók között túlságosan meggyökeresedett az idealista, szellemtörténeti felfogás, semhogyan e gyökeresen a többség számára felfogásában, fogalmaiban s nyelvezetében is alapvetően új szemléletet gyorsan magukévá tudták volna tenni. De részben a pe-

96

dagógusok között is, még inkább az ifjúság, az egyetemi hallgatók egy része — s ebben nemcsak az ifjúságnak az új iránti nagyobb fogékonysága játszott szerepet — a munkásmozgalomhoz csatlakozók körében azonban a munka megtette a maga erjesztő hatását. A marxista történet szemlélet alkalmazásának és sikeres alkalmazásának vált fényes bizonyítékává, egy új történészgeneráció tankönyvévé, komoly tudományos élményévé, formálójává, nevelőjévé.

Molnár és néhány más marxista szerző munkássága nyomán ugyanis már rendelkezünk hazánk egyes történeti eseményeinek, alapvető

forradalmi fordulatainak — gondolok itt mindenekelőtt Révai József néhány tanulmányára — marxista megvilágításával, de a magyar történelem összefüggő hosszabb szakaszának, koraközépkori sekularis tendenciáinak marxista értelmezésére e munka nyújtott először példát. Megmutatta, hogy a marxizmus nemcsak a forradalmi események osztályhátterét és mozgatóerejét tudja analizálni, de a múlt távoleső, lassú átalakulásait is, nemcsak a változást, de a kontinuitást is a történelemben. Megmutatta, hogy a történelem véletlenszerű széteső, a fejlődést tagadó vagy figyelmen kívül hagyó

felfogásával szemben, a társadalom törvényszerű szerkezeti felépítését és fejlődési folyamatát hirdető történet szemlélet tudja a valóságot a maga teljes bonyolultságában, ok és okozati összefüggéseinek teljességében megragadni.

Pach Zsigmond Pál Molnár Erik társadalomtörténetírásáról írt gondolatgazdag tanulmánya úgy vélem, helyesen állapította meg, hogy Molnár könyve volt az első koherens történelmi munkában érvényesülő bizonyíték a történeti materializmusnak a magyar történelemre való alkalmazhatóságára, a gazdasági viszonyok meghatározó szerepének meggyőző igazolására.

Molnár műve bizonyította, hogy az osztálytársadalom és állam kialakulásáról, a társadalmi formációk változásáról szóló marxista tanítás a magyar társadalom sajátos és egyedi fejlődésmenete megértésének is kulcsa.

A könyv minden vonatkozásban és részletében újat jelentett, s így utólag emelni ki belőle néhány kérdést, mindenképpen önkényesnek tűnhet. Mégis, legyen szabad itt utalni Molnár fejtegetéseire az állam keletkezésére, formáira és funkcióira vonatkozóan, mely révén a magyar szellemtörténeti felfogás egyik sarkkövét támadta meg. Vagy hadd utaljunk a feudális jog-

viszonyok és a gazdasági bázis közötti kapcsolat valóban briliáns ábrázolására, melyben arról is bizonyosságot tesz, hogy a történelem marxista kutatása nem korlátozódhat gazdasági viszonyok ábrázolására, hogy a történelmet a maga totalitásában fogja fel, s bebizonyítja a felépítményi elemek marxista kutatásának fontosságát is, szem előtt tartva a felépítmény és alap közötti kölcsönhatás jellegét. S szabad-e megfeledkeznünk azokról a fejtegetéseiről, melyekben valóban alkotó marxistaként utal arra, hogy nem lehet mindenütt s mindenkor elfogadni az őskommunizmus-rabszolgaság-feudalizmus egymásutá-

niságának szükségszerűségét, ahogy a magyar társadalmi fejlődésben a rabszolgaság nem jelentett alapvető társadalmi formációt, hanem bizonyos átmeneti formákon keresztül a felbomló ősközösségi magyar társadalom közvetlenül a feudalizmusba nőtt bele.

Az 1945-ben megjelent monográfiától s néhány régebbi tanulmány gyűjteményes kötetben való megjelentetésétől eltekintve a felszabadulást közvetlenül követő években viszonylag csekély az új művek száma. Könnyen magyarázhatnánk ezt lázas politikai tevékenységével s a hatalmas új köz-

életi elfoglaltsággal. Az ekkor már 50 esztendőös tudós valóban fiatalos lendülettel veti magát a politikai életbe. Találkozunk nevével már az első ideiglenes kormány tagjai között. Harcosa, élvonalbeli harcosa volt a korabeli kommunista politikának, mely egyidőben vette fel a küzdelmet a háborús sebek gyógyításáért, a népnymor enyhítéséért, s egy új, demokratikus, majd szocialista Magyarország megteremtéséért.

Nem szükséges itt részletesen ecsetelni, mily nehéz, felelősségteljes munka volt a felszabadulást követő legnehezebb két esztendőben a népjóléttel, szociálpolitikával fog-

lalkozni. A háború okozta súlyos sebek, az inflációs nyomor, az újjáépítés nehézségei következtében a népjóléti miniszter tiszte, melyet Molnár 1947 szeptemberéig betöltött, a kormány egyik, ha nem is a legbefolyásosabb, de legfelelősségteljesebb tisztjévé vált. Természetesen még nem a népjóléttel, hanem inkább a népnymorral kellett foglalkoznia, de avval igen sok oldalról és minden formájában. Hadiözvegyek és hadiárvák, rokkantak és betegek, elesettek és kifosztottak bizonyos fokig mind tőle, minisztériumától várták a segítséget. S Molnár beosztottjaival, munkatársaival együtt meg is tett mindent,

hogy — legalábbis amennyire a kor lehetőségei engedték — megfeleljen a bizalmuknak s megvesse egy új, demokratikus szociálpolitika alapjait.

Közel egy esztendeig, 1947 őszétől 1948 nyaráig — nyilván széles nemzetközi látóköre, nagy nyelvtudása folytán — a külügyminiszeri poszton állt helyt. Ha korábban kórházak és iskolák, menhelyek és a szociális ellátás jelezte tevékenységének eredményét, úgy most az új Magyarország számára létfontosságú baráti szerződések előkészítésében és realizálásában vehetett részt, láthatta el szövegüket kézjegyével. A háborús sebek gyógyí-

tása volt mindkét posztján a feladata, a belső sebek és a külső sebek — Magyarország nemzetközi elszigeteltségének megszüntetése, egy Duna völgyi megbékélés, az együttélés új alapjainak lerakása — gyógyítása egyaránt közel állt szívéhez. A politikai helyzet változásai újabb és újabb tisztségekre helyezik, egy évig moszkvai nagykövet, Szekfü Gyulát váltja fel ebben a minőségben. Majd, feltehetően jogi képzettsége folytán, igazságügy-miniszter, utóbb ismét a külügy élére kerül. Közeli barátainak, elvtársainak jórésze ekkor már a személyi kultusz, a törvénytelenések áldozataiként börtönben volt — s

számos jel mutatott arra, hogy az események Molnárt sem kímélik meg.

Az 1953-as fordulat azonban szerencsére megakadályozta, hogy a személyi kultusz áldozatává válják, sőt lehetővé tette, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökeként a személyi kultusz törvénytelenégeinek jóvátételében, áldozatainak rehabilitációjában működjenek tevékenyen közre. Az 1956-os esztendő ismét az igazságügyi miniszteri székhelyen találja. Azon kevesek közé tartozik, kik 56 őszi zűrzavarának napjaiban is többé-kevésbé világosan látják a helyzetet. Az ellenforradalmi jelenségeket, az ellenforradalmi

veszélyt elsők között ismerik fel, de ő az, aki az újjászervezett Párt értelmiségi klubjában, a Táncsics Klubban rendkívüli határozottsággal mutat rá a dogmatikus politika bűneire, s igyekszik helyére tenni, történelmi társadalmi folyamatba illeszteni a történeteket, s szembeszállni azokkal, akik a történetekre a Bourbonok módjára — semmit sem feledve és semmit sem tanulva — reagáltak.

Az új, megtisztulásnak induló közéletben továbbra is aktívan részt vesz, parlamenti képviselő, az Interparlamentáris Unió magyar tagozatának tagja, majd elnöke.

Mégis élete utolsó évtizedében tevékenységét a korábbinál jóval erőteljesebben szentelheti a tudományos életnek. Már 1949-ben tagja lesz az újjászervezett Akadémiának, igazgatója a megalakult Történettudományi Intézetének, és egyetemi tanszéket is kap. Gondolataival, tudományos munkásságával kétségkívül nagy hatást is gyakorol, aktívan azonban a tudományszervezési, tudományirányítási munkában alig vesz részt, egyes funkciókat inkább névlegesen tölt be. 1957-től azonban elsősorban mint az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója tevékenykedik, rendszeresen ad elő és irányítja

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelmi Materializmus tan-
székének munkáját, s mint az MTA
elnökségi tagja, tevékeny tudomá-
mányirányítói munkát is kifejt. Szá-
mos tudományos bizottság, szerve-
zet élén — többek között a Magyar
Történelmi Társulat elnökeként —,
folyóirat szerkesztő bizottságban
visz döntő szerepet tudományos
életünk megújításában. Érdemeit
azonban e téren nem kisebbítjük,
ha leszögezzük: a molnári életmű
lényegét mégis a tudományos alko-
tások képezik, a magyar tudomány-
történet nagy alakjai közé ő első-
sorban könyveivel és írásaival
vonul be.

Aki ismeri a kor nehézségeit, problémáit, könnyen jut arra a következtetésre, hogy Molnár Erik annyira túl volt terhelve politikai munkával, hogy alig jutott ideje — néhány fiatal marxista szerzőt segítő recenzióján, s néhány korabeli polgári s nacionalista szemléletet tükröző történelmi tankönyv bírálatán túl — más alkotásra. S valóban kisebb munkabírású, a tudomány iránti kiolthatatlan szenvedélyt nem ismerő ember esetében helyes is lenne a következtetés. Molnár Erik azonban mint tudós is tovább dolgozott, sőt ezekben az években kerül papírlapra a magyar társadalomtörténet folytatása, hogy

1949-ben megjelenjék *A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig* című könyve.

A könyv érdeme nem csak annyi, hogy újabb két évszázadra terjesztette ki a magyar társadalom történetének kutatását s vetette meg a marxista vizsgálat alapjait. Az újabb kutatások nagy módszertani előrehaladást, gazdagodást jelentettek Molnár oeuvre-jében mindekelőtt a történeti fejlődés egészének megragadásában, s ez készítette arra, hogy a második kötet megjelenésével egyidőben az első kötet átdolgozott változatát is megjelenesse. Most már nem elégszik meg ugyanis a felépítmény jelenségei,

gazdasági alapjai, a termelőerők és osztályviszonyok mélyreható elemzésével, de beható vizsgálat alá veszi magukat a felépítményi elemeket, ezek visszahatását s önmozgását is, mindenekelőtt ami a felépítmény politikai elemeit illeti. Ezért tér vissza az első kötetben az állam szerepének a korábbinál plasztikusabb, alaposabb bemutatására a feudális államnak az új osztályviszonyok további kibontakoztatásában és megszilárdításában jelzett szerepére. A második kötet a gazdasági fejlődés, a termelőerők új jelenségeinek bemutatása során a mezőgazdasági termelőerők fejlődése mellett a fokozódó áruterme-

léssel és pénzgazdálkodással megjelenő új jelenségeket, a tőke első megjelenési formáját, a bányászat termelőviszonyait elemzi példamutatóan, s a szerzőtől megszokott erudícióval. Ugyanakkor ebben a kötetben a rendiség és centralizáció, a mátyási monarchia értelmezése úgy nyer megvilágítást a gazdasági és osztályfeltételek alapján, hogy összekapcsolódik gazdasági és osztályfeltételekre gyakorolt visszahatásuk elemzésével.

Mint ahogy nem csupán azt a történeti társadalmi fejlődés egészére alapvető megállapítást tudja leszűrni a XIV. és XV. század tanulmányozásából, hogy a magyar

fejlődés ütemvesztése később kezdődött, de a feudális jog osztályjellegét, az állammal való kapcsolatot, valamint szerepét a feudális alap védelmében. Molnár módszere tehát kétségtávol kiteljesedett. Dialektikus kölcsönkapcsolatokat ábrázol tehát, melyben nagy szerepet kap az osztályharc ténye — gondoljunk arra, miként tárja fel a parasztság éleződő osztályharcát — az uralkodóosztály belső ellentétei —, a személyi függés hűbéri láncolata, a középnemesség és nagybirtok ellentétének ábrázolásában. Gondolunk — a jobbágy-ság differenciálódásának elemzésében — elsősorban a 15. századi

zselléresedés folyamatának új, a polgári történetírással vitázó megközelítésére, a termelőerők fejlődésének (városban és falun) a korabeli körülmények között rendkívül egzakt bemutatására. A második kötet tehát kétségtelenül kiteljesedés és elmélyülés volt Molnár társadalomtörténeti módszerében, amelyben, hogy ismét Pach Zsigmond Pál hivatkozott cikkét idézik, a történeti kutatás útját nem csupán odafelé a gazdasági viszonyoktól a felépítményig tette meg, de „visszafelé” is nyomon kísérte a felépítményi jelenségek visszahatását a gazdasági társadalmi alapra. A marxista történetírás teljességé-

nek igénye jelentkezett tehát Molnár második társadalomtörténeti könyvében, s az igény az ígéretet is magában rejtette a Molnár által követendő további útra. Joggal várhatnánk tehát, hogy a mű megjelenése nemcsak tárgyilag tette teljesebbé a középkor történetének marxista alapvetéseit, de az elvi módszertani utat is kijelölte, az erre az időre éppen beérni kezdő első marxista történészgeneráció számára.

Nem így történt. A marxizmus elterjedésével egyidőben kibontakozó dogmatikus szemlélet a történettudományban elsősorban éppen az alkotó tudós, Molnár sze-

mélyét s ezt a munkáját választotta támadása célpontjául. Hamarosan Molnár-vitát rendeztek, s ennek során a mű tudományos kritikája mellékes helyet kapott a méltánytalan megállapítások, az alaptalan támadások s igazságtalan vádaskodások mellett. Egyes fiatal marxisták még csak azt tették szóvá, hogy Molnár nem ragaszkodik híven a társadalmi formációk közkezen forgó marxi változataihoz, mások viszont neofita buzgalommal a könyv dialektikus szemléletét hiányolták. Olyanok vádolták — pokrovszkizmussal, akik életükben egy sort sem olvastak Pokrovszkitól, mások úgy vélték, nem tesz

eleget a pártosság zsdanovi fogalmának. Ezekről a megállapításokról már egyenes út vezetett annak hangsúlyozott szövegátételeihez, hogy a könyv nem ad elegendő segítséget az amerikai imperializmus elleni harchoz, mások már a — koncepciók perék árnyékában — koncepciót konstruáltak a Molnár-féle vonalból, mely semleges az aktuális harci feladatokkal szemben. Mindezek a vádak a vitában azután az elnök által oly módon nyertek összefoglalást, hogy Molnár — bár komoly tudományos érdemei is vannak, de — eltér a marxizmus klasszikusaitól, figyelmen kívül hagyja a szovjet történetírás téte-

leit, nem veszi figyelembe Sztálin útmutatásait a történelem feltétlen kronológiai tárgyalásának szükségességéről, lebecsüli a nemzeti örökséget, s nem alkalmazza a bolsevik pártosságot, tehát egy sor alapvető kérdést nem marxista alapon tárgyal.

Az 1950-es évek elejének dogmatikus, ellenségkereső légkörében az ilyen, a tudománytól sok vonatkozásban távol eső kritikák többnyire nem maradtak [adminisztratív következmény nélkül. Molnár esetében erre nem került sor, arra azonban így is elegendő volt, hogy hosszú ideig elvegye kedvét a munka folytatásától.

Sokoldalú felkészültsége és érdeklődése lehetővé tette, hogy néhány esztendeig ne annyira történettudományi, mint inkább filozófiai kérdések kössék le. Néhány év alatt két filozófiatörténeti kötete jelent meg. Az első a marxizmus ideológiai előzményeit, forrásait tárja fel, sokoldalúan értékelve a 18. századi, illetve 19. századi filozófiát. Nem sokkal később a második kötet a marxista felfogást, a történelmi materializmust analizálja, bemutatva, milyen változást jelentett ez mindenekelőtt a társadalomszemléletben.

Majd 1956 után, a már gyökere-
sen megváltozott szellemi légkör-

ben újból visszatér a filozófiai kérdésekhez, részben azért, hogy korábbi kutatásait ismét összefoglalja, részben, hogy azokat továbbfejlesztve a dialektikus törvények társadalmi érvényesülésének specifikumait mutassa be.

Molnár filozófiai munkásságának kritikai értékelése még jórészt a jövő feladata. E sorok írójától távol áll, hogy akárcsak kísérletet is tegyen egy ilyen értékelésre. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy Molnár kritikai szelleme számoskérdésben — mint annyi más területen is — megelőzte korát. A könyve megjelenésekor lefolyt vitákat korántsem tekinthetjük a

magyar marxista filozófia állásfoglalásának művének értékei s fogyatékokossági kérdésében. Úgy véljük, nem csupán az ünnepi alkalom készítette régi harcostársát, Sándor Pált Molnár 70. születésnapja alkalmából írt szép írásában annak megállapítására, hogy ezekben a kérdésekben — feltehető, mint annyi más korábbi vita esetében is — Molnár álláspontja bizonyul majd időtállóbbnak. Így tehát a továbbiakban a legcsekélyebb átfogó igény nélkül szeretnénk Molnár néhány olyan elméleti megállapítására rámutatni, amelyeket éppen a történettudomány szempontjából tartunk fontosnak, s amelyeknek meg-

fogalmazásában nyilván jelentősen közrejátszott, hogy Molnár Erik részben történeti munkássága révén közeledett a filozófia problémáihoz.

Mivel a filozófiában elsősorban a történelmi materializmus filozófiai problémái érdeklik, számos új filozófiai gondolata a marxista társadalom és történetiszemlélet fő elemei tisztázásának jegyében született. A determinizmus és indeterminizmus a korábbinál mélyebbreható megvilágítása nyilván kapcsolatban áll avval a ténnyel, hogy a polgári történettudomány gyakran vádolja a marxistákat mechanikus determinizmussal. Molnár érthe-

tően nagy figyelmet szentel tehát a szükségszerű és véletlen dialektikájának a marxista történetfelfogásban. A kérdés filozófiatörténeti elemzését nyújtva, a teológiai felfogás indeterminizmusából kiindulva, a mechanikus materialistákon át, azok szigorú mechanisztikus determinizmusát is bírálva törekszik a szükségszerű és véletlen fogalmának megértetésére. Molnár kritikája a francia materialistákról egyben kritikája a marxizmus különböző torzítóinak is, mindenekelőtt azoknak, akik a szükségszerű fogalmát helytelenül alkalmazzák: Molnár ezen megjegyzései első sorban Sztálinnak a törvénnyel

kapcsolatos fejtegetései ellen szólnak, azok ellentmondásait hangsúlyozzák. Mindenekelőtt a társadalmi törvény tendencia jellegét húzza alá, ez azonban még inkább csak a régi helyes megállapítás határozott felelevenítése, semmint eredeti megállapítás. Viszont sokkal inkább tarthat igényt az eredetiségre, a marxista gondolat gazdagítására Molnár éles megkülönböztetése a kauzális és strukturális törvények között.

Véleménye szerint a társadalomban konkrét oki törvények — az oki kölcsönhatás törvényei — működnek, melyek az időbeli egymásutáni törvényszerű viszo-

nyait fejezik ki, emellett azonban megtalálhatóak az időbeni együttlétezés törvényei is. A törvényeknek ezt az utóbbi típusát nevezte Molnár állapot- vagy strukturális törvénynek. Az oki törvények a mozgásnak, a változásnak, a fejlődésnek törvényeit képviselik, a strukturális törvények viszont a termelési viszonyok adott rendszerét, melyből a kauzális, vagyis fejlődési törvények származnak. A kauzális és strukturális törvény ilyen megkülönböztetése mögött a dialektikus mozgás két ellentétes pólusa, a megmaradás vagy állandóság és a szüntelen változás ellentéte rejlik.

Új elem a Molnár-féle társadalmi törvény fogalmában, hogy a statisztikai törvényeket is itt veszi számba, sőt egyenesen a társadalmi törvények megjelenési formájának tekinti, az általa adott társadalmi törvény meghatározás tehát a következőképpen szól: „A társadalmi törvény az emberek tudatától és akaratától független, az objektív valóságban megközelítően véletlenek alakjában és a nagy számok törvénye alapján érvényesülő szükségszerű viszony egyidőben létező vagy időben egymást követő társadalmi tömegjelenségek között, amelyek emberek közötti viszonyokat fejeznek ki, vagy emberi

cselekedetek közvetítésével kapcsolódnak egymásba.”

A társadalmi törvénynek ez a meghatározása különösen egy elem miatt váltott ki éles kritikát a különböző filozófiai viták során. Nevezetesen amiatt a hangsúlyozott szerep miatt, melyet Molnár az emberi cselekvésnek tulajdonít. Úgy véljük, az a marxi megközelítés, melyet Molnár idéz: „Az emberek maguk csinálják a történelmüket, de nem csinálják szabadon, nem maguk választották, hanem közvetlenül meglevő, adott és örökölt körülmények között”, végső soron egyértelműen tisztázza álláspontját.

Számos további olyan megállapítás, gondolat található még Molnár filozófiai munkáiban, melyeket e sorok írójánál hivatottabb szerző bizonyára még részletesebben elemezne, a magunk részéről azonban csupán néhány fontos kérdés taxatív felsorolására korlátoznánk sorainkat. Benyomásunk szerint ugyanis ez a felsorolás is egyfelől kellően rávilágít a filozófiai fejtegetések nagy jelentőségére a molnári életműben, s Molnár filozófiai érdeklődésének szélességére, alkotó tevékenységének jelentős szerepére a magyar marxista filozófia történetében, másfelől jelzi, hogy Molnár különösen nagy jelentőséget tulaj-

donított a dialektika kérdéseinek. Láttuk, hogy a téma korai írásai-
ban is helyet kapott. Álláspontja
szerint a materialista dialektika tör-
vényeinek összefüggő rendszerét
még nem dolgozták ki. Sem Marx,
sem Engels, sem Lenin nem tette
meg azt, Sztálin pedig ismert
műveiben vulgarizálva, torzítva
tett rá felületes kísérletet. Molnár
tehát a materialista dialektikát az
egyres tudományok területén óhaj-
jotta kifejteni, azt ténybelileg meg-
alapozni. Úgy vélte, evvel hozzá-
járulhat — s ténylegesen hozzá is
járult — később a filozófiája általá-
nos kifejtéséhez.

De a dialektika mellett ismeret-

elméleti kérdések, a lét és tudat viszonya, az objektív igazság megismerhetőségének kérdése is foglalkoztatták, ezekben a kérdésekben is volt érdemleges mondanivalója. Az igazságfogalom történeti elemzése vezet el a gyakorlat szerepének hangsúlyozására a marxista elmélet kialakulása és továbbfejlődése szempontjából. Molnár 1961-ben egy vita során hangsúlyozta, hogy különböző történeti okok következtében „*most* arra kell törekednünk, hogy a marxista—leninista ismeretelmélet eredeti tisztaságában helyreállítsuk”. Ebben az összefüggésben tulajdonított nagy jelentőséget, s tett

is bizonyos kísérletet a gyakorlat fogalmának a tisztázására, és az elmélet és gyakorlat viszonyának széles körű tudományos értelmezésére.

Fölöslegesen szépítenénk Molnár munkásságát, ha azt állítanánk, hogy mentes maradt a korabeli munkásmozgalom tévedéseitől, elméleti hibáitól. Ha igen nagy belső ellenállással is, de — úgy tűnik — magáévá tette a 30-as évek irodalmában is fellelhető, az 50-es években pedig elburjánzó dogmatikus szemlélet néhány merev vonását, egyoldalúságát, olykor-olykor egy-egy propagandisztikus szólamát is.

Molnár azonban már csak egyéniségénél, nagy tudományos felkészültségénél fogva sem volt és nem is lehetett az 50-es évek tudománypolitikájának reprezentánsa. Kételyeit, fenntartásait az uralkodó dogmák vagy azok egy részével szemben néhány munkájában expressis verbis is kifejezte. Érthető tehát az a kitörő öröm és megértés, mellyel a nemzetközi munkásmozgalom nagy fordulatát, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusát fogadta. Tudományos ereje, alkotókészsége új lendületet kapott, és tudománypolitikai területen is aktivizálódott. Személyében formailag is — hiszen

érdemben mindig is az volt — most már méltó rangelsőt kapott a magyar marxista történettudomány; 1957-től fő munkája a Történettudományi Intézet vezetése, s ugyanebben az évben választják meg a Történelmi Társulat elnökének. Műveiben ugyanúgy, mint különböző tudománypolitikai funkcióiban, bátran felvette a dogmatizmus és betűragás szelleme elleni harcot. A marxizmus megtisztításáért, a torzítóktól és a „marxizmus klerikálisaitól” a marxista gondolat bátor megújulásáért folytatott tudományos küzdelme nem korlátozódott csupán a történettudomány területére. Ismét fog-

lalkozott filozófiával, sőt közgazdaságtudománnyal is.

1956 utáni első nagyobb jelentőségű monográfiája például éppen a közgazdaságtudomány területén született. Leegyszerűsíteniénk a XX. kongresszus s az 1956 utáni elméleti fejlődés bonyolultságát, alábecsülnénk a dogmatizmus tudatos képviselőinek és ösztönös továbbhordozóinak befolyását, ha azt hinnők, hogy Molnár bátor kérdésfelvetései, új szempontjai ekkor már nem ütköztek ellenállásba. Mint valamennyi jelentősebb alkotása, *A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági kérdéséről* írt könyve is élénk vitát váltott ki. Ma, közel tíz

esztendővel a könyv megjelenése után, a marxista közgazdaságtudomány rohamos fejlődése következtében a vitatott kérdések java része túlhaladottnak tűnik. Ma már senki sem állítja szembe a termelőerők gyors fejlődését a kapitalizmus általános válságának Sztálin által a 30-as években felállított kritériumával, ma már aligha akad valaki, aki kétségbe vonná a mezőgazdaság gyors — olykor az iparnál gyorsabb — fejlődését a tőkés országokban, s az is elfogadott elvvé vált, hogy akár a piacproblémát illetően, akár a munkásosztály abszolút elnyomorodása kérdésében nem a valóságot kell a tételekhez

igazítani, hanem a valóságot tanulmányozva kell az elméletet továbbfejleszteni. Könyve megjelenése idején Molnár nézetei azonban teljes újszerűségükkel hatottak, s éles vitákat váltottak ki, melyek során a „revízió” rémképe is felmerült egyesekben. Újra elolvasva a könyvet s lapozgatván mai közgazdasági irodalmunkban, talán úgy érezhetjük, hogy ma már sokkal alaposabban s bátrabban nézünk szembe a modern kapitalizmus fejlődésének sajátos kérdéseivel, s az akkori újszerű nézeteken talán ma már túlhaladott az idő. De nemcsak igazságtalanok, hanem mélyen történetietlenek lennénk, ha vitat-

nánk a mű tudománytörténeti jelentőségét, ha nem látnánk, hogy Molnár a hazai közgazdaságtudományban is egyik úttörő kezdeményezője volt a dogmatizmus elleni harcnak, a tudományosság szabad kibontakoztatásának. Mai közgazdaságtudományunk egyes — azóta mélyebben megalapozott — nézeteinek létrejöttében Molnár kezdeményező bátorságának, új gondolatfeltevésének is érdemleges szerep jutott.

Már könyve bevezetőjében világosan leszögezte Molnár, hogy az 50-es években kialakult gyakorlattól eltérően nem új adatokat akar hozzátenni a régi elméletekhez.

„Amióta Lenin az Imperializmust megírta, a világgazdaság képe alapvetően megváltozott. A marxizmus—leninizmus fontos feladata, hogy megvilágítsa a kapitalizmus újabb fejlődése által felvetett kérdéseket, és felfedje a változó látszatok mélyén meghúzódó és működő törvényszerűségeket.”

A könyv a két legjelentősebb tőkés országnak, az Egyesült Államoknak és Angliának gazdasági fejlődését elemezve törekedett az új jelenségek elméleti általánosítására, a gazdaságtörténeti kutatást szerencsésen párosítva a közgazdasági analízissel. Hadd emeljünk ki itt néhányat fontosabb megállapí-

tásai közül. Molnár egyértelműen leszögezi s gazdagon dokumentálja a gyorsuló technikai fejlődést a vezető tőkés országokban, ugyanakkor szembeállítja vele a lassuló tőkefelhalmozás tendenciáját.

A termelés fejlődését vizsgálva bemutatja Anglia struktúrájának gyökeres átalakulását, bizonyos fokú reindusztrializálódását. Szembeszáll avval a korábban uralkodó felfogással, mely szerint a kapitalizmusban a mezőgazdaság fejlődése mindinkább elmarad az ipar mögött, hangsúlyozva, hogy éppen ellentétes folyamat tapasztalható. A külkereskedelmi struktúra elemzése nyújt módot arra, hogy ismét

szembeszálljon egy korábbi dogmával, s megállapítsa, hogy „a tőkeexport szerepe a tőkés világpiac-on kisebb, mint azelőtt”. Ugyanakkor a külkereskedelem összetételének megváltozásából vonja le következtetését, hogy nem szabad eltúlozni a gyarmati rendszer összeomlásának gazdasági jelentőségét a fejlett tőkés országoknak gazdaságára nézve.

Az állami beavatkozás kérdése, az ún. állammonopolista kapitalizmus problémája s ennek elterjedése következtében a kapitalista gazdaság számos jelentős változása a második világháborút követően joggal érlelte meg Molnárbán az

igényt, hogy ne elégedjék meg az új jelenségek tárgyilagos leírásával s közvetlen tudományos elemzésével — jöllehet a korábbi munkálatokhoz képest ez sem nélkülözte az újszerűséget —, hanem a kérdés általános elméleti aspektusát is megpróbálja végiggondolni, s a marxista elméletnek a kapitalizmusra vonatkozó fő tételeit a gyakorlat fényében újból vizsgálatnak vesse alá. Ennek során hangsúlyozza, hogy Marx *Tőkéje* a kapitalizmus atomisztikus szerkezetét tanulmányozta, hogy a törvényeit „naturwüchsig” alakban fedhesse fel, ugyanakkor „Marx lehetségesnek tartotta, hogy az állam vagy más

szervezett csoportok, ha korlátolt mértékben is, tervszerűen beavatkozzanak a tőkés termelés elementáris menetébe, és lehetségesnek tartotta, hogy az ilyen beavatkozások módosítsák, sőt hatályon kívül helyezték a tőkés termelés egyes elementárisan működő törvényeit”.

Érdeklődése a közgazdasági kitérő után ismét történelmi kérdések felé fordul. Már az 50-es évek elején — mikor a hivatalos tudománypolitika 1919 emlékét méltatlanul háttérbe szorította 1848 emlékével szemben, mikor meghamisították 1919 történetét, s rágalmazták vezetőit — szót emelt a

Tanácsköztársaság történetének tanulmányozása érdekében. 1959-ben a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmából írt tanulmánya azután alkalmat nyújtott arra, hogy néhány fontos gondolatát elmondja a kérdésről. *(A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége.)*

Mindenekelőtt a dualizmus időszakának politikai harcait elemezve utal a nemzeti és társadalmi elem sajátos elválasztódására a korszakban. A függetlenségi pártnál „a nemzeti program a függetlenségi jelszavakkal utóbb demagógiává változott, amelynek gyakorlati jelentősége abban állott, hogy elte-

relte a figyelmet a szociális követelésekről". A Szociáldemokrata Párt viszont „a nemzeti programban elsősorban nemzeti demagógiát látott”. Így tényleges forradalmi vezető erő, mely képes lett volna e két nagy mozgósító ideológia egyesítésére, nem jelentkezett Magyarországon, s magában az októberi forradalomban is nagyobb volt a szerepe a munkástömegek forradalmi spontaneitásának, mint a szervező csoportnak. Ez emelte ki különösen a Kommunista Párt megalakulásának jelentőségét.

A Tanácsköztársaság eredményeit és hibáit elemezve Molnár mindenekelőtt avval a nézettel vi-

tatkozik, amely szerint korai volt a Tanácsköztársaság kikiáltása. „A magyar munkásosztály hősi tette éppen abban állott, hogy a háborútól legyengített, az imperialista burzsoázia hadseregei által körülvett országban sem tért ki a hatalom felelőssége elől, hanem vállalta történeti feladatát, a szocializmus megvalósítását. Hogyan ítélte volna meg a történelem a magyar munkásosztályt, ha visszautasítja a hatalmat, amelyet a helyzet felkínált neki? Egy osztály, amely a jövő hordozója, nem tagadhatja meg történeti hivatásának teljesítését anélkül, hogy erre méltatlanná ne válna. Kockázat volt, de koc-

kázat nélkül történelmet csinálni nem lehet.”

Elemmezve a Tanácsköztársaság történelmi tanulságait, megállapítja: „A Magyar Tanácsköztársaság végső nagy tanulsága, amely ma a korábbi kérdések megoldása után is aktuális, a tömegek és a párt viszonyára vonatkozik. Ez a tanulság a következő: a proletárdemokráciát, a Tanácsköztársaság példájára, minden eszközzel erősíteni kell, hogy minél jobban értékesíthessük a munkásosztály szocializmusra törő spontán energiáit. De ugyanakkor, a Tanácsköztársasággal ellentétben, minden eszközzel, elsősorban a pártdemokrácia minél

teljesebb kifejlesztésével, erősítenünk kell a párt, a munkásosztály élcsapata, az öntudatos erő vezetőszerepét. Proletárdemokrácia a párt vezető szerepe nélkül, a párt vezető szerepe belső pártdemokrácia nélkül egyformán súlyos következményekkel jár.”

A történeti fejlődés és a történetírás 15 éves fejlődésének problémáit tekintette át Molnár Erik a Magyar Tudományos Akadémián a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából tartott beszámolójában. A történetírás eredményeit és hibáit elemezve utalt arra, hogy 1956 után szükségessé vált az 50-es évek történetírásának — az ered-

ményeket elismerő — önkritikus vizsgálata. Véleménye szerint a marxista történetírás fejlődésében ugyan már 1953 után jelentkeztek új tendenciák, mégis az MSZMP által inaugurált politika légkörében bontakoztak ki ezek a tendenciák csak igazán.

Az értékelő áttekintés a marxista történetírás alapvető összefoglaló munkáiról, nagyarányú forráskiadó tevékenységéről, számos jelentős részletkutatásáról, új területekre — gazdaságtörténet, XIX—XX. század története, munkásmozgalom — való kiterjedéséről szólván, jócskán hangoztatott kritikai szempontokat is. Ennek

150

során vetette fel először élesebben a történetírásunkban jelentkező nacionalista tendenciákat. „A függetlenségi harcok középpontba állítása, a függetlenséghez fűződő érdekek közvetlen azonosítása ezekben a századokban a társadalmi haladás érdekeivel, párosulva az osztályviszonyok és a nemzetiségi kérdés nem elég sokoldalú s alapos kidolgozásával, azt eredményezte, hogy történetírásunk a függetlenségi harcoknak mint ilyeneknek feltétlen igenlésével sok vonatkozásban a nacionalista, kuruc történetírás vonalán haladt tovább.”

A parasztság történeti szerepének idealizálása, a Habsburg ura-

lom történelmi szerepének egyoldalúan leegyszerűsített ábrázolása mellett általában bírálta a történetírás bizonyos fokú provincializmusát is. „Történetírásunkat tehát a magyar glóbuszhoz tapadó provinciális szemlélet jellemezte, ami újból összefüggött a nacionalista nézetek lappangó maradványaival.”

Nem kevésbé volt kritikus avval, főleg a modern korok történetírására jellemző módszerrel szemben, mely „a hiányzó történeti anyagot a marxizmus—leninizmus általános tételeivel »pótolta«, a meglevő történeti anyagot pedig a marxizmus—leninizmus általános

tanításának illusztrálására használta fel”.

A feladatok sokoldalú megjelölésén pedig mint vörös fonal húzódik végig a felhívás a szakmai felkészültség elmélyítésére, az ideológiai kérdések határozottabb vizsgálatára és az egész magyar történet céltudatos beleágyazására a nemzetközi történeti folyamatba.

A provincializmus ellen hatványozott erővel veszi fel a küzdelmet a 60-as években, midőn rádöbben arra, hogy a magyar történetírásban a dogmatizmus egyik táptalaja éppen a provinciális történetfelfogás, „az a szemlélet, amely bezárkózik a magyar törté-

net határai közé és a marxizmus követelményeit azzal véli kielégíteni, hogy az általános törvényszerűséget, vagy azt, amit annak tart, közvetlenül »sematikus« alkalmazza a magyar történet eseményeire”. A dogmatizmus és nacionalizmus sajátos keveréke, melyben a tájékozatlanság, a beszűkültség jól összefért a hamis, jórészt sztálini dogmákhoz való ragaszkodással, a hungarocentrikus provincializmus, az imperializmus elleni napi politikai harc hamis történeti transzponálásával, egy általános Nyugat-ellenességgel, történettudományunk számos területén nehezedett elméleti munkánkra,

s gátolta, nehezítette egy valódi marxista szemlélet kibontakozását. Molnár számos alkalommal, különböző történeti kérdések vitáján, feladatainkat megfogalmazó írásai-ban és beszédeiben egyaránt szembe-szállt evvel a szemlélettel. A ma-gyar közvéleményben a Habsbur-gok ellen élő indokolt ellenszenv nem menthet fel bennünket az alól, hogy a Habsburgok történeti szere-pét tudományosan és differenciál-tan szemléljük történelmünkben, mint ahogy 1848 kiemelkedő jelen-tősége a magyar történelemben sem lehet jogcím arra, hogy a kiegyezést s az Osztrák—Magyar Monarchia történetét hamisan ábrázoljuk. Mol-

nár Erik ilyen irányú kisebb megjegyzései jelentős ösztönzést adtak ahhoz a tudományos munkához, mely részben a 18. századra, még inkább a 19. század második felére az utóbbi esztendőekben kibontakozott.

A történettudomány égető kérdéséhez nyúlt akkor is, mikor leszögezte, hogy az általános törvényszerűség [csak vezérfonalat nyújt a történelem tanulmányozásához, midőn harcolt a hamis analógia, az erőszakolt aktualizálás, a marxizmus pártosságának félre-magyarázása ellen. A pártosság marxi értelmezése véleménye szerint az, mikor a pártosság út „az

156

objektív igazság feltárásához, nem pedig indíték egyoldalú összefüggések előtérbe állítására meghatározott politikai feladatok szolgálatában”. Élete utolsó tanulmányában Révai Józsefről szólva, többek között azt mutatta meg, hogy Révai, akinek alapvető érdemei vannak a 48-as forradalom marxista interpretációjának megalapozásában, különböző cikkeiben miként emelte ki a napi politikai küzdelmeknek megfelelően a forradalom és szabadságharc problematikájának különböző oldalait és anyagolt el másokat. Ezért nem helyes az ideológusok publicisztikai tevékenységét a történelmi kuta-

tás iránytűjévé tenni, ezért kell a tudományos és publicisztikai munkákat világosan megkülönböztetni, s a pártosság publicisztikai szempontjait, a politika napi követelményeit a tudományos munkából kiküszöbölni. Az 50-es években ennek hiánya nagy szerepet játszott a marxista történetírás eltorzulásában.

Molnár Erik gondolatai, útmutatásai, időben és tematikában egyaránt kiterjedtek. Alig van a magyar történelemnek olyan korszaka, amelyre ne találunk utalást, figyelemre méltó szempontot, útmutatást Molnár Erik munkásságában, mint ahogy alig van a társadalom-

tudományoknak olyan ágazata, melyben kutatásai ne vittek volna előre, vagy olykor ne alapozták volna meg a hazai marxista gondolkodást.

Molnár Erik sohasem tartozott azon tudósok közé — s nem is szeretett volna azok közé tartozni —, akiknek munkáit csendben regisztrálja a közvélemény, néhány új gondolatát és szempontját értékeli, majd napirendre tér az új munka felett. Azt mondhatnók, egyetlen jelentősebb alkotása sincs Molnár Eriknek, amelyik erre a sorsra jutott. Az ő munkái bizonyos fokig kihívást jelentettek a hagyományos

nézetekkel, a tradicionális gondolkodásmóddal, a járt utakkal, módszerekkel szemben. Sok vitát folytatott, szerette a vitákat, sohasem riadt vissza tőlük. Élete utolsó esztendői különösen heves polémiákban teltek el. Ezekben az években ugyanis — melyeket bátran tartunk külön szakasznak Molnár történetírói fejlődésében — elsősorban a nemzet történeti szerepe, a nemzeti kérdés, a nacionalizmus beütései marxista történetírásunkban és maradványai közgondolkodásunkban foglalták le figyelmét.

Mi keltette fel benne az érdeklődését a téma iránt? Érdeklődése

kétségtelenül nem volt újkeletű, hiszen az 50-es évek elején is nem egy esetben emelt óvást a marxista történetírásban elharapózó káros jelenség ellen, mellyel a régi polgári nacionalista szemléletet marxista köntösbe burkolva akarták konzerválni. Már ekkor is vitatkozott a nemzeti harc — osztályharc mint a történeti fejlődést előrevivő erő dualista gondolatával, már ekkor jelezte történetietlenségét a dolgozó osztályok időtől és körülményektől függetlenül hangoztatott hazafiságának. Mégis, hogy a 60-as években a téma ily fontos, szinte központi szerephez jutott munkásságában, azt benyo-

másunk szerint két tényező mozgította elő. Mondhatnók, ismét az a kettősség, mint ami végig kísérte egész életét, munkásságát: a tudós belső feszültsége, az igazság megismerni vágyása s a kommunista figyelme, hogy miként tudja leghatékonyabb tudományos eszközökkel elősegíteni a korszak politikai feladatait, a szocialista tudat formálását.

Egyes munkáiban a nacionalizmus elleni harccal kapcsolatban hivatkozik is 1956 benyomásaira s tanulságaira. Kétségtelen, hogy ezek az események érlelték meg benne a már korábban is jelentkező fenntartásait, rádöbbsentették — s

ezért akart másokat is rádöbbente-
ni —, hogy jóllehet sokszor kényel-
mesebb, könnyebb a meglevőkhöz
alkalmazkodni, a nemzeti tudat
korábbi maradványait kritikátla-
nul a jelenbe átültetni, mégis ennek
a gyakorlati eredménye felemás,
kétértelmű lehet, mert ugyanúgy
segítheti a szocializmust, mint
ahogy más szituációban szembe-
fordulhat vele. Molnár utal arra,
hogy szemben a korábbi nézettel,
mely a nacionalizmus beütéseit a
jobboldali opportunizmus politikai
jelenségeivel kötötte egybe, való-
jában Magyarországon, de másutt
is, az ilyen ideológiai jelenségek a
baloldali szektarianizmusnak is szer-

ves tartozékai voltak. Ösztönözte bizonyára az 1959-ben megjelent párthatározat is, mely utalt arra a súlyos problémára, melyet a különböző formákban jelentkező nacionalista nézetek a kulturális és ideológiai életben jelentenek.

Mindez még inkább megszilárdította Molnár Erikben a gondolatot, hogy ideje a nemzetfogalommal összefüggő kérdéseket a történettudományban is tisztázni. Az osztályharc és nemzeti harc viszonyainak kérdése a történeti fejlődésben, szélesebb perspektívában a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség kapcsolatát érintette. Molnár Erik itt szükségesnek látta be-

bizonyítani, mennyire ellentmond a történeti fejlődésnek az a nézet, mely a problémát szinte ki akarja iktatni a tisztázandók közül, s a két jelenség egybeesését vagy legalábbis párhuzamos fejlődését hangoztatja. Nem tette magáévá az esetleges konfliktust koncedáló, de a konfliktust egyszerűen a társadalmi haladás primátusában feloldani kívánó nézetet sem.

A problémakomplexum Molnár számára a haza és nemzetfogalom történeti megjelenésének és alakulásának, osztálytartalma módosulásának elemzését tette szükségessé, hogy a tárgyi kutatások fényében mutathasson rá, milyen erősek még

a marxista történet szemléletben a nacionalista beü tések.

Úgy érzem azonban, alapvető szempontra mutatott rá Pach Zsigmond Pál, midő n Molnár társadalomtörténetírásáról szólván, a nemzeti kérdésről írt tanulmányokat más aspektusban próbálta elhelyezni a molnári életműben. Pach véleménye szerint ezek a tanulmányok abban az értelemben is fontos új szakaszt jelentenek e gazdagon ívelő pályában, hogy ebben az időszakban terjeszti ki figyelmét egyre nagyobb mértékben az ideológia-történeti problémákra is, felismerve, hogy „eddig történetírásunk egyik gyengéje, hogy elhanyagolja

166

az ideológiai tényezők vizsgálát”.

Más alkalommal hangsúlyozza, hogy „az ideológiai fejlődés ismerete nélkül a történeti fejlődést nem lehet teljesen megérteni, a maga teljességében átfogni”. Molnár tehát éppen pályája utolsó éveiben tagítja ki történetkutatói módszerét odáig, hogy a történelmi-társadalmi mozgás egész bonyolult mechanizmusát átfogja. A gazdasági indokok végső soron való primátusáról sohasem feledkezve meg, Molnár bemutatja, hogy az alapvető gazdasági indítékok az emberek fején keresztül érvényesülnek, és ideologikus tudati formát kell öl-

teniök. De az egyéni és társadalmi cselekvés nem mindig és nem adekvátan tükrözi a társadalmi létet, ezért a kutatásban teljes szélességében kell feltüntetni az osztályok és rétegek cselekvését befolyásoló eszméket, melyek hasonlóan nem mindig adekvátak a társadalmi léttel.

A történetíró számára nem csak az a fontos, hogy a társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot, hanem az is, hogy „az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok”. Ebben az értelemben az ideológia-történet különösen bonyolult és komplex műfaja a történetkutatás-

168

nak. Bonyolult és komplex nemcsak abban az értelemben, hogy rendkívül heterogén politikai, filozófiai, vallási, jogi és egyéb tudatformákat kell analizálnia, s a sokrétű kölcsönhatásokon, rendkívül áttételes közegeken keresztül jelentkező tendenciákat meghatározni, de abban az értelemben is, hogy az ellentétes tudatformák rekonstruálása önmagában is nem vezethet el a kívánt célhoz. Az eszmei tényezőt akkor tudjuk megragadni a történelemben, ha az anyagi és eszmei bonyolult játékát: az osztályhelyzetből fakadó gondolatot, s a korszak uralkodó gondolatából származó nézeteket, előítéleteket meg-

különböztetjük egymástól, s ha azt is fel tudjuk tárni, hogy idegen osztályok eszméi miként alkalmazkodhatnak más osztályok objektív helyzetéhez, politikai-gazdasági célkitűzéseikhez. Hiszen mindezen elemek egyidejűek, együttesen alkotják a történelemben a történetek ideológiai motivációját, jelezték a felépítmény sajátos önállósodását és visszahatását az alapra. Ebben az értelemben tehát azt is mondhatjuk, Molnár Erik a nemzeti kérdéssről írt cikkei révén nem csak a marxista történetírást segítette megszabadítani az évszázados kuruc—labanc szemlélet maradványaitól, s igyekezett egy reális, a társadalmi

fejlődés valódi menetét tükröző képet kialakítani, de kezdeményezője volt az ideológiatörténet jelentősége felismerésének, az ilyen irányú kutatások szélesebb körű megindításának is. Munkássága e tekintetben is programot jelentett a történettudomány művelői számára.

1960-ban jelentette meg első cikkét Molnár Erik e témakörben *A nemzeti kérdés* címmel. Fejtegetéseiben abból indult ki, hogy a nemzetnek mint valami állandó történeti kategóriának a kezelése a polgári történetírás jellemző isméréve.

„Az osztálytársadalom történeti

formáinak rövid áttekintése megmutatja, hogy mindegyik formának a közösség és a közösségi szellem sajátos formája felel meg, amelyek lényegükben különböznek a polgári nemzettől és a polgári nemzeti öntudattól” — állapítja meg. Az ókori problémák rövid áttekintése után a francia példán, mely „az osztályharc és a politikai formák fejlődését klasszikus tisztaságában ábrázolja”, fejti ki, mennyire nem lehet a feudális korszakban nemzetről, illetve nemzeti öntudatról beszélni. Csupán a XVI—XVII. században az abszolút monarchia idején kezd kialakulni, hogy „Franciaország a francia nyelvet

beszélők, a franciák közössége”, de a haza fogalma polgári tartalommal csak a XVIII. században telítődött, s végleges formát csak a forradalom után öltött.

Szemben a francia fejlődéssel, a magyar polgári nemzet kialakulása nem csupán később, de sajátosan más körülmények között ment végbe. Magyarországon is a nemzet fogalma a középkorban vagy nyelvközösségi értelemmel bírt, vagy pedig a feudális nemzetet, azaz a nemességet jelentette. Az idegen hódítók elleni esetenkénti közös harcok, amelyek során a jobbágyok a közös haza gondolatával is erősíteni kívántak helyzetü-

kön, még nem változtatott a nemzet nemesi jellegén, sőt Magyarországon a kiegyezés is a polgári nemzet nemesi programját valósította meg — ez jelentkezett egyébként 1848-ban is —, ezért a polgári nemzet torz alakja jött létre. Nem azért, mert nem volt teljes állami függetlenség, még csak nem is azért, mert soknemzetiségű volt az ország, hanem azért, mert a nemzetet „nem a burzsoázia teremttette meg a feudálisok forradalmi megsemmisítésével . . . hanem maguk a feudálisok teremttették meg”. „A magyar polgári nemzet politikai vezető osztálya, a nagybirtok és a nagytőke uralmának politikai képviselője.”

lete, a dualizmus egész korszakában, sőt azon túl is a kapitalizmus viszonyaihoz a maga módján alkalmazkodó feudális osztály volt, amely ha fel is hígult különféle elemekkel, változatlanul mint »történeti osztály« igényelte magának ezt a szerepet. Ilyen körülmények között a polgári nemzeti ideológia, a hazafias érzésre való polgári hivatkozás, amely 1848-ig, illetve 1867-ig — ha a nemzetiségi kérdést nem tekintjük — a haladást mozdította elő, 1867 után a félf feudális kapitalista osztályuralom leplezésének, a nyers osztályérdek nemzeti köntösbe rejtésének olyan eszközévé változott, melynek megtévesztő

szerepe átlátszóbb volt, mint a teljesen kialakult polgári nemzet életében.”

„Az 1930-as évek második felében a Magyar Kommunista Párt politikájának központjába a nemzeti függetlenség megvédése került, amelynek fennmaradását a német fasizmus veszélyeztette. A kommunisták arra törekedtek, hogy az összes haladó erőket nemzeti egységfrontba tömörítsék a függetlenség megvédésére. Ellentétben állott ez a törekvés a Kommunista Kiáltványnak azzal a tételével, hogy a polgári rendben a munkásoknak nincsen hazájuk? A legkevesbé sem. A német fasizmus minden

szabadságot eltipró kiterjesztése Magyarországra megnehezítette volna a demokratikus jogokért és a szocializmusért vívott küzdelmet. A nemzeti függetlenség megvédése tehát jobb feltételeket biztosított a szocializmusért folyó osztályharcnak. A Kommunista Párt által szervezett és a háború alatt részben meg is valósult nemzeti egységfront vezető magvát a munkásosztály alkotta, szélesebb tömegeit a dolgozó nép szolgáltatta, s ez a nemzeti egységfront — ha a burzsoá töredéket leszámítjuk — nem volt más, mint a kialakuló szocialista nemzet csírája, amelynek megszervezését a Kommunista Kiált-

vány a munkásosztály feladatává tette.”

Jelentős új mozzanatokkal gazdagítja állásfoglalását az *Ideológiai kérdések a feudalizmusban* című tanulmányában. Közülük mindenekelőtt szeretnénk kiemelni eszmefuttatását a nemzeti vagy etnikai sajátosságokról és az ezek létrehozásában szerepet játszó pszichikai sajátosságokról. Itt is mindenekelőtt az osztályszempontok érvényesítését követeli, hangoztatva, hogy az osztály-pszichológiának is megvannak a sajátos változatai, melyek „megmagyarázzák azután közvetlenül az egyes népek történeti — erkölcsi, politikai, kulturális, mű-

vészeti stb. — fejlődésének az általános törvényszerűség érvényesülése mellett is sajátos formáit”.

Itt fejti ki részletesen a magyar feudális ideológia formaváltozásait is, valamint álláspontját a XVII—XVIII. századi Habsburg-ellenes felkelések kérdéséről, hangoztatja, hogy a középkorban uralkodó vallási ideológia helyett ugyan itt már megjelenik a haza gondolata, de ez még nem jelenti a polgári nemzeti gondolatot. A haza fogalma a feudalizmus korában az ideológia-történet egyik legalapvetőbb kategóriájához — s ezt emelnénk ki mint legfontosabb új kérdést — a *hamis tudat* kérdéséhez vezet el.

Molnár szerint, minthogy a feudálisizmusban nincs érdekközösség a két osztály között „a közös haza eszméje a feudális társadalomban nem fejezheti ki az osztályok objektívan fennálló érdekközösségét, hanem csupán az osztályok kiegyenlíthetetlen érdekellentétének szubjektív hamis ideológiai tükörképe lehet”.

A magyar történelemben a hamis tudatnak ez a formája a XV. században tűnik fel először, és a XVII. században a nemesség által terjesztett hazafias nemzeti ideológia formájában teljesen elterjedt. A kor nemesi mozgalmak már sorra ebben az ideológiai köntösben

180

jelennek meg, majd ideig-óráig a jobbágyság osztálytörekvései is megtalálják benne a megfelelő formát, s az idegenek elleni ideiglenes együttműködés kellő ideológiai burkát.

Bármennyire is adódtak történelmi szituációk, mikor az alapvető osztályellentétek ellenére is bizonyos érdekközösség is kialakult a földesurak és a jobbágyok között, alapjában azonban ennek a jobbágyság gondolatvilágában való jelentkezése a hamis tudat egyik formája. Hamis tudat részben abban az értelemben, hogy „a történetileg cselekvő emberekben nem válnak tudatossá összeütközéseik-

nek valódi anyagi hajtóerői”, de még inkább abban a formában, hogy hamis összefüggéseket tükröz, „a dolgozó osztályok helyzetét, lehetőségeit megtévesztő ideológiai alakzatként jelentkezik”. Molnár éppen ebben az összefüggésben kritizálja az 50-es években erősebben, de sok esetben a jelenkor magyar történetírásában is fellelhető nézeteket, melyek az osztályok érdekegységéből indulnak ki, a hamis tudatot fogadják el valóságnak, s ezért nem tudják meghatározni a Bocskay, Bethlen, Rákóczi vezette harcok tényleges helyét a magyar történeti társadalmi fejlődésben.

Az SZKP XXII. kongresszusa — logikus és szerves folytatása a dogmatizmus elleni ideológiai küzdelemnek, mely a nemzetközi munkásmozgalomban a XX. Kongresszus után megindult — adta az ösztönzést és az alkalmat, hogy Molnár újból szembenézzon a nemzeti kérdés problematikájával történetírásunkban. *(A XXII. Kongresszus és a szocialista hazafiság.)* Ebben a cikkében elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az 50-es évek hamis politikai tételei a nemzeti egységről miként hatottak történetírásunkra, s milyen maradványai élnek tovább. A honvédő paraszt — a hazaáruló úr se-

matikus ellentétpárját bírálja, hogy rámutasson: történetileg miért nem felel meg a valóságnak ez a beállítás. Egyúttal leszögezte véleményét, mely szerint az 50-es évek történetírása nem tekintette a történeti kutatás tárgyának, „hogyan gondolkodtak a valóságban, az uralkodó osztályt és az elnyomott osztályt alkotó tömegek”, sem „az ideológiát, amelyet nem kutattak a történeti valóságban, fejből megkonstruáltak a dogmák követelményeinek megfelelően”.

A hazafias nemzeti ideológiáról című írásában mindenekelőtt az ideológia szerepét tisztázza. Szembeszáll a dogmatikus, leegyszerűsí-

tett nézetekkel, és leszögezi: „Az ideológusok elméletei osztályuk anyagi létét és törekvését igazolják azáltal, hogy az osztály érdekét teljes mértékben azonosnak tüntetik fel az egész társadalom közös érdekével. Ezek az elméletek tehát az osztály anyagi létfeltételeiben gyökereznek. Az ideológusok azonban erről nem tudnak, s elméleteik öntudatlanul jönnek létre az osztály anyagi érdekeinek, anyagi létfeltételeinek hatása alatt. Így válik az ideológia szorosabb értelemben is ideológiává, azaz Engels szerint olyan folyamattá, amelyet a gondolkodó hamis tudattal visz végbe, mert a tulajdonképpeni hajtóerők,

amelyek mozgatják, ismeretlenek maradnak előtte.”

A továbbiakban itt is a francia és a magyar fejlődést veti egybe, a hazafias nemzeti ideológia kialakulását, sajátosságait illetően. Elsősorban arra keresi a magyarázatot, milyen körülmények következtében tartalmazott ez az ideológia Franciaországban határozottabb demokratikus elemeket. A magyar fejlődés jellemző különbsége, hogy a polgárosuló nemesi nemzeti ideológiának kezdettől fogva alkotó eleme a nemzeti felszabadulási harc és a nemzeti kisebbségek elnyomása. A magyar nemzeti ideológia a nemesi vezetés miatt bizonyos

186

fokig kizárta a demokratizmust, és a nemzeti ideológia haladó szerepe 1867-ben lezárult. Ez azonban nem jelenti azt — szögezi le Molnár —, hogy azt követően kizárólag negatív szerepet töltött be. „A nemzeti érzés ma is elterjedt a tömegekben, amelyekben részben irracionális erővé változott. Gyökerei visszanyúlnak a feudális-burzsoá nemzeti ideológiába, s ezért elkerülhetetlenül reakciós, nacionalista vonások tapadnak hozzá. De vannak olyan elemei is, mint például a szülőföld és a nyelv szeretete, amelyek a szocializmus építésének mai szakaszában, a szocialista nemzetek korszakában is beilleszthetők a szocialista

hazafiságba, és összekapcsolhatók a proletár internacionalizmussal.”

Molnár tisztában volt avval, hogy kényes kérdéshez nyúl, sok érzékenységet érintő problémát vet fel a nemzeti kérdésről s a nacionalizmusról írva. Vállalta ezt, mert úgy vélte, népünk mindennapi gondolkodásának egyik legfontosabb komponenséről van szó. A történelem valódi menetét kívánta feltárni, s az igazság érdekében kimondta azt is, amit olykor mások nem mertek vagy nem tudtak. Sohasem a népszerűséget, mindig az igazságot kereste, nem deheroizálni akart, mert a heroizálással együtt elvetett minden ilyen

jellegű programatikus történetírást. Sokszor vádolták a nemzeti hagyományaink alábecsülésével, pedig rendkívül közel állt hozzá minden, amit jó értelemben magyarnak tartott, legyen az Ady költészete, a magyar zene, hazánk egy-egy tája, vagy egy-egy jellegzetesen magyar embertípus. Ugyanakkor mint minden frázis, a nemzeti frázis s a hazafias szólamok is idegenek voltak tőle. Szilárdan hitte, hogy magyarsága csak a meggyőződéses, nem taktikai internacionalizmusban teljesezhet ki, mint ahogy a nemzet felemelkedését is e két fogalom találkozásától várta. A kritikus történelemszemlélet híve

volt, mivel úgy vélte, ha ez a szemlélet helyes és tudományos, úgy nem gyengíti, hanem erősíti egy nemzet tudatát, hiszen a nacionalizmus sajátossága, hogy a kedvezőtlen ítéletet akkor sem hajlandó igazságosnak tekinteni, ha a nem kívánt ítéletért a nemzet nem is tehető felelőssé.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy Molnár Eriknek a nemzeti kérdésről írt tanulmányaiban számos olyan megállapítást, véleményt találhatunk, mely azok számára is, akik magukénak vallják és sokat tanultak Molnár szemléletmódjából és módszeréből, vitathatónak tűnik. Utalhatunk itt mindenek-

előtt az Új Írás folyóiratban megjelent s különösen éles vitát kiváltó állásfoglalásra, melyben például a marxista történetírás nacionalista torzulásait egyoldalúan Rákosi Mátyásra vezeti vissza. Ez a leegyszerűsítés annál is inkább meglepő, hiszen Molnár Eriktől távol állt az a szemléletmód, mely bonyolult folyamatokat egyszerűen a személyi kultusz Prokrusztész ágyába kíván betuszkolni, és megfedkezik azokról a hatásokról, amelyek a kialakuló marxista történetírást belülről — haladó németellenes, népies szemlélet — és kívülről — a szovjet történetírás részéről — érték.

De nemcsak ebben a cikkében, hanem más tanulmányaiban is található vitatható és vitatandó nézet. Molnár Erik álláspontjában a nemzet kifejlődésével, a nemzeti tudat kialakulásával kapcsolatban ugyanúgy felfedezhetők erősen finomítandó megállapítások, mint az osztályok ellentétének elsődlegességével és a nemzeti összefogás esetlegességével kapcsolatos fejtegetéseiben. Az ideológiai jelenségek olykor merev visszavetítése az alapvető osztályokra, éppen az ideológia kialakítója, hordozója és terjesztője, az értelmiség sajátos helyzetének figyelmen kívül hagyását jelenti. A XVI—XVIII.

századot ugyan lehet egységként kezelni az ideológia fejlődéstörténetében mint átmenetet a középkori rendi nacionalizmustól a XIX. század elején jelentkező polgári jellegű nemzeti tudathoz, mégis a belső fejlődés szempontjából tapasztalható különbséget, a nemzettudat megjelenésének mozgósító erejét Molnár nem elég sokoldalúan elemzi.

Az ellentétek egységének és harcának dialektikájában Molnár természetesen az utóbbira teszi a hangsúlyt, de a vita hevében — bírálva az 50-es évek történetírását, mely történelmünk nagy csomópontjain az egységet állította a va-

lóságtól elszakítva és idealizálva előtérbe, melynek következtében nem egyszer az egység és harc bonyolult folyamatából a harc annyira elhalványodott, mintha a magyar történelem nagy eseményei kizárólag nemzeti összefogáshoz kapcsolódtak volna — az ellentétek harcát túlságosan kiemeli, az ellentétek egységét aránytalanul mellőzi, mintha kétségbe is vonná az utóbbi lehetőségét.

Pedig az osztálytársadalom az antagonisztikus ellentétek ellenére is egység, s az egymással kibékíthetetlenül szembenálló osztályoknak is vannak közös érdekeik. Molnár, benyomásunk szerint me-

reven értelmezi a *Kommunista Kidáltvány* azon tételét, melyben Marx a proletariátus és a polgári nemzet fejlődési tendenciáit még bizonyos értelemben egyoldalúan anticiálja. Azóta részben az objektív körülmények, részben a munkásosztály harca következtében a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális körülmények megváltoztak, s a munkásosztály erősebben betagozódott a nemzeti közösségbe, azaz a *Kidáltvány* szavaival élve „nemzeti osztállyá változott”. A munkásosztály szerepét a modern társadalomban tehát nemzeti és nemzetközi kötöttségek határozzák meg, és nem lehet figyelmen

kívül hagyni e kettő viszonyában a *Kommunista Kiáltvány* megjelenése óta bekövetkezett változásokat.

Észrevételeinket nyilván még folytathatnánk, de úgy érezzük, hogy a kritikai megjegyzések nem terelhetik el a figyelmet a lényegről, amint azt a nacionalista és dogmatikus történelmi szemlélet tudatos és ösztönös hívei újból és újból megkísérelték, hogy a támadható kérdések ürügyén a koncepció egészét elvessék, olykor-olykor a nemzeti nihilizmus és kozmopolitizmus divatos vádjával is illetve a szerzőt.

Molnár Erik tanulmányai ugyanis mindenképpen nagy jelentőségű hozzájárulást jelentettek és jelent-

196

nek a nemzettudát túlburjánzását tartalmazó reakciós ideológia elleni harcban az ellen a történet szemlélet ellen, amelybe hosszú évtizedek óta mindig beleütközött a haladó szemlélet. Molnár kezdeményezése nyitott utat a magyar történet sajátos vonásainak az egyetemes összefüggések távlataiban történő vizsgálatához. Ha nem is vonul be minden állítása a magyar történet kutatás nagy eredményei közé, érvelése, problémafelvetése mindenképpen alkalmas volt a magyar marxista történetírás új irányzatának kibontakoztatására. Sőt, tegyük hozzá, hogy cikkeinek hatása messze túl is nő a történettudomány körén.

Molnár Erik tudományos és tudománypolitikai tevékenysége az 50-es évek második felétől nem korlátozódott Magyarországra. Ezekben az időkben a szélesedő nemzetközi történészkapcsolatok egyik fő szervezője, a Nemzetközi Történész Bizottságnál pedig Magyarország képviselője. Neve, tudományos munkásságának elismerése túllép az országhatárokon, s a nemzetközi történészvilág legrangosabbjai között tartja számon a közvélemény. Ez a növekvő nemzetközi megbecsülés tükröződött már az 1960. évi stockholmi nemzetközi történészkongresszuson, mikor *Hegel filozófiájának hatása a*

marxista történetírássra címmel lépett fel egy korreferátummal, s az itt elért siker hatására kérte fel őt a Nemzetközi Történész Bizottság XIII. bécsi kongresszusa az egyik, az abszolutizmus kérdésével foglalkozó előadás megtartására. Molnárt már régebben is foglalkoztatta az abszolutizmuskérdése. Mindig kedvelte az összetett történelmi problémákat, azokat a történeti szituációkat, mikor az osztályok összeütközése bonyolult formákat ölt, mikor a történelem felszíni jelenségei inkább fedik, semmint kifejezik a lényegest, mikor a történelem magát a történést is különösen nehéz feladat elé állítja, hogy az

események, összefüggések bonyolult labirintusán utat találjanak a lényeghez, mikor a bonyolult transzmissziók, melyeken keresztül az uralkodó osztály az akaratát érvényesíti, inkább homályba borítják a tényleges érdekeket, a transzmissziók osztályjellegét. Már 1962-ben, Budapesten tartott rövid előadásában kifejtette nézetét az abszolutizmus kérdésének a dogmatikus történetírás által történt leegyszerűsítése ellen.

Leszögezte: Marx „az európai abszolutizmusnak legalább kétféle típusát különböztette meg: az angol—francia típust, mely a feudálisok és a burzsoázia egyensúlyi

helyzetén alapul és a német—spanyol típust, amelyet a feudálisok túlereje jellemez a fejletlen, fejlődésben megállított vagy visszahanyatlott polgársággal szemben”. De ennél tovább is ment, hangsúlyozva, hogy a két típus, két fejlődésmenet egyetlen alapfolyamatra vezethető vissza, nevezetesen a parasztság és a feudális uralkodó osztály ellentétére, amely az utóbbi részére erős, centralizált államhatalmat tett szükségessé.

Nézeteit ezután továbbfejlesztette, pontosabban meghatározta, és részletesebben kifejtette a bécsi nemzetközi történészkongresszusra írt tanulmányában. (*Az abszolutiz-*

mus gazdasági és társadalmi alapjai Európában.) Az abszolutizmus meghatározásából indul ki: „Az abszolutizmus a politikai hatalomnak olyan rendszere, amelynél az államhatalmat az egész ország területén lényegileg és ténylegesen az uralkodó gyakorolja a tőle függő katonai-hivatalnoki szervezet útján.” Ebből azonban következik, hogy az abszolutizmus igen különböző gazdasági alapnak lehet a politikai felépítménye, végső soron azonban mindig a nemesség és földbirtokos érdekeit fejezi ki.

Végkövetkeztetéseit a következőkben foglalja össze:

1. Az abszolutizmus feudális jel-

legű, mert gazdasági-társadalmi alapja a parasztok feudális függése.

2. Az abszolutizmus a nemesi osztály érdekeit szolgálta, s így ennek politikai uralmát fejezte ki, annak ellenére, hogy a nemességet megfosztotta a politikai hatalomban való közvetlen részesedéstől, s annak ellenére, hogy az állam igazgatását a burzsoáziából származó elemekre bízta.

3. „A feudális abszolutizmust ugyan az osztályok akart tevékenysége, az osztályok tevékenységének kölcsönhatása hozta létre, de az nem felelt meg egyik osztály akaratának sem.”

Ha az abszolutizmusról írt mun-

kája az elismert tudós nemzetközi kötelezettségéből származtatja eredetét, úgy utolsó nagyobb munkája a marxizmus szövetségi politikájáról a magyar kommunista mozgalom lelkes és fáradhatatlan harcosának hozzájárulása napjaink politikai küzdelmei elméleti megalapozásához. Molnár Erik emberi és tudósi nagysága nem utolsósorban abban állott, hogy a történetírás szenvedélyes művelése, a középkori fejlődés mégoly bonyolult és szép feladatainak megoldása egy pillanatra sem tántorította el figyelmét a mától. Midőn a 60-as évek elején a Magyar Szocialista Munkáspárt — szembefordulva e tekintet-

ben is a régi dogmatikus politikával — új szövetségi politikát dolgozott ki, Molnár Erik kötelességének, elsőrendű tudományos feladatának, becsületbeli ügyének tekintette, hogy hosszú évek — ekkor még nem tudhatta, hogy utolsó évei — munkáját ennek a kérdésnek szentelje.

Ebben a munkában a politikai gazdaságtan, a filozófia, a nemzeti kérdés után a marxizmus politikai elmélete felé fordult. Újra olvasta a klasszikusokat, pedig alig hiszem, hogy valaki annyira ismerte volna hazánkban Marx, Engels és Lenin munkásságát, mint éppen Molnár Erik. Molnár nem azért fordult a

klasszikusokhoz, hogy valamiféle citatológiával erősítse esetleges vitapartnereivel szemben álláspontját, sőt azért sem, hogy az önálló helyzetanalizálást és véleményalkotást, az ő általuk adott kész tételekkel helyettesítse. Ő a klasszikusokat is a konkrét történelmi folyamatokban, fejlődésükben, változásukban nézi, evvel is bizonyítva, mily hamis, félreérthető a kiragadott nézetekkel való operálás, s evvel számos korábbi statikus megállapítást, megkövesedett nézetet megkérdőjelez, ugyanakkor új összefüggéseket tár fel, s valóban megírja a marxizmus szövetségi politikájának történetét a 19. században.

A szövetségi politika kérdését nem tételként fogta fel, nem úgy tekintette, mint a marxizmusnak valamely örök érvényű tanítását, hanem mint olyan kérdést, melyet a munkásmozgalom gyakorlata nap mint nap újból és újból felvet, és a választ a marxizmus elmélete csakis történetien alakítja ki. Elméleti kérdést vizsgál, de az elméletet a történelem szüli, formálja, alakítja, változtatja, s Molnár Erik, a kiváló marxista erre tapint rá, posztumusz könyvével erre figyelmeztet. A történetiség s elmélet szerves kapcsolataira, összefüggéseire utal, arra, hogy történeti látásmód nélkül az elmélet elveszti

elmélet jellegét, mert megszűnik iránytű lenni mind a cselekvéshez, mind a megértéshez, s elméleti általánosítás nélkül a történelem összefüggéstelen események számos mozaikdarabocskájává hullik szét.

Történetileg mintegy fél évszázadot ölel fel Molnár Erik utolsó munkája.

Az 1848-as forradalommal foglalkozik az első fejezet. Az optimizmus, mellyel Marx és Engels a forradalmak menetét és esetleges következményeit megítélték, bizonyos fokig illúziónak bizonyult ugyan, de az igazi alkotó tudósokat nem tévedhetetlenségük, ha-

208

nem saját nézeteik állandó kritikája, bírálata, javítása jellemzi. Marx és Engels erre használták fel azt a másfél évtizedet, mely 48 és az I. Internacionálé megalakulása között eltelt, s mely időszak a könyv második fejezetének képezi tárgyát. A történelmi fejlődés újabb és újabb problémákat vetett fel, s Marx — aki éppen ezekben az esztendőkhöz a kapitalista társadalom szerkezetének lényegéhez jutott el, mélyére hatolt *A tőke* megírásával — Engelsszel együtt a proletárpolitika kialakításának is fontos ösztönzőjévé, sőt formálójává vált. Már ez a korszak felvetett egy új problémát — mellyel a mar-

xizmusnak azóta is újólag és újólag szembe kellett néznie — nevezetesen a társadalmi haladás és nemzeti kérdés összefüggését. Molnár Erik rámutat arra, hogy a marxizmus a függetlenségi mozgalmakat sohasem önmagukban, hanem a haladás szempontjából értékeli. Ez persze a marxista irodalomban ma már közhelyszámba megy. A tételt azonban kiegészíti avval a megállapítással, „hogy vannak olyan függetlenségi harcok — és nyilván egyéb társadalmi mozgalmak is —, amelyeket nem lehet egyértelműen reakciónak vagy haladónak tekinteni, hanem kettős jellegűek,” majd tovább, hogy „egy-egy

osztály a haladás szempontjából ellentétes szerepet tölthet be a gazdaság és politika terén”.

Molnár Erik történetírói lelkiismeretességgel és alapossággal mutatja be, miként alakultak, formálódtak Marx és Engels nézetei a porosz—francia háború és a kommun kérdéseiről. Figyelemre méltó szempontokkal támasztja alá ama nézetét, hogy a Kommün munkáskormánynak, de nem proletárdiktatúrának tekinthető. Ha betegsége nem szólítja el idő előtt, nyilván a kérdést súlyának megfelelően alaposabban is kifejti, érvelése azonban így is elegendő alapul szolgál ahhoz, hogy a Kommün és prole-

tárdiktatúra kérdését újból vizsgálat alá vonjuk.

A Kommün vereségét és az I. Internacionálé feloszlását követő új időszak a szövetségi politikától egységes ideológiával, szervezettel rendelkező, önálló nemzeti keretek közt fejlődő centralizált pártokat követelt meg. Ilyen keretek természetesen nem egyforma méretekben, egyenlő ütemben alakulnak ki Európában, s ez szükségszerűen nemcsak a munkásosztály és pártja, valamint a szövetségesek kérdését veti fel, de az egész munkásmozgalmon belül az egyes pártok és a vezető párt viszonyát. Engels egyik levelében evvel kapcsolatban utal

arra, hogy „a proletariátus nemzetközi együttműködése csak önálló, egymással *egyenlő* nemzetek között lehetséges, valamely ország proletariátusa a primus inter pares szerepet is legfeljebb átmenetileg, a közvetlen forradalmi akcióban játszhatja. Az egyenlőség hiánya a proletariátus vezetése alá került nemzetek közt újból feltámaszthatja a nemzeti kérdést, s ezzel akadályozhatja a nemzetközi együttműködést”.

A könyv utolsó fejezete — melyet a szerző már javítatlanul, nyers formában hagyott ránk — a II. Internacionálé megalakulásától az első orosz forradalomig terjed, és

szervesen kapcsolja egybe Marx és Engels, illetőleg Lenin nézeteit a szövetségi politikával.

Molnár figyelmét elsősorban az köti le, miként értékelte Engels az ebben az időszakban bekövetkezett fejlődést, a szociáldemokrata pártok erősödését és tömegpártokká szerveződését, s milyen következtetéseket vont le a mozgalom taktikájára és stratégiájára, nem utolsósorban éppen szövetségi politikájára nézve. Elsősorban Engels álláspontjára utal a szocialisták növekvő lehetőségére a békés hatalomátvételt illetően. Engels a demokratikus köztársaság lehetőségeit „a proletariátus diktatúrája létrejötte szem-

pontjából igen kedvezőnek tartotta”.

Ezekben az években Engels kétségtelenül igen nagy lehetőséget látott a munkásmozgalom szempontjából az általános választójogban, és hangsúlyozta: „Az erőszak csak akkor játszik forradalmi szerepet, ha szemben áll a reakció erőszakával, vagyis az erőszak forradalmi alkalmazására nem minden körülmények között kerül sor”. Sokat foglalkozott a párt belső életével is. A diktatórikus vezetést csak a fejlődés alacsony fokán tartotta szükségesnek, később azonban ez a vasfegyelem nem lehet olyan szigorú. Az ellentétek leküz-

désének nem lehet eszköze a bírál-
lat elfojtása. „Kell léteznie olyan
formálisan független pártsajtónak
is, amely a pártetika korlátai kö-
zött szigorú bírálatot gyakorolhat.”

Molnár konstatálja, hogy Engels
álláspontja a 90-es években sokat
változott, nem utolsósorban ate-
kintetben, hogy úgy vélte, a meg-
erősödött munkáspártok tágabban
határozhatják meg szövetségi poli-
tikájukat.

Molnár nem törekszik egyolda-
lúan ítéletet alkotni Engels nézetei-
ről, véleményét csupán a követ-
kezőkben összegezi: „Kétségtelen,
hogy Engels álláspontja a munkás-
osztály nemzetközi szervezkedésé-

nek tekintetében, amint más kérdésekben is, a 90-es években megváltozott. Valószínű, hogy ennek döntő okát a német szociáldemokrata párt legalitásának visszanyerésében és az ezt követő választási sikereiben kell keresni, ami a fejlődés új perspektíváit nyitotta meg Engels előtt.” Nem kétséges, ha a váratlan halál nem akadályozza meg, Molnár bizonyára sokat javított, csiszolt volna kéziratán, figyelembe vett volna néhány kritikai álláspontot, jobban, alaposabban kifejtett volna néhányat merész, újszerű tételei közül. A könyv azonban így is igen nagy jelentőségű a munkásmozgalom-történet

kutatásának módszere szempontjából, mivel nem statikusan, egy adott probléma, összefüggés, politikai helyzet szempontjából vizsgálja a szövetségi politikát, hanem történetileg fejlődésében, s így elejét veti bármiféle nézet kanonizálásának.

1964-ben, miután 70. születésnapját ünnepeltük, szinte csodálatos testi frissességben és alkotókészsége teljében, abban reménykedtünk, hogy még hosszú ideig hallgathatjuk tanácsait, lehetünk tanúi új gondolatai, munkái megszületésének, tanulhatunk cikkeiből, tanulmányaiból.

Sajnos nem így történt. 1966-

ban váratlanul elragadta a halál.
De bármily fájdalmas is volt váratlan elhunyt, bármily súlyos veszteség volt ez a magyar történet-tudomány számára, vigasztal bennünket életműve maradandósága. Temetésén azok a mondatok jártak fejünkben, melyeket Jászi Oszkár mondott Szabó Ervin elhunytakor: „Ilyen a szép élet, tiszta célok felé, tiszta eszközökkel haladó, friss megismerésben naponta újjászülető, az egész világ vérkeringését magába ölelő, az Eszme keresztjét derűsen viselő, minden vereség és minden győzelem által új erő kifejtésre serkentett heroikus és lendületes alkotómunka.”

BIBLIOGRÁFIA

A Molnár Erikkal foglalkozó szakirodalom

TÓTH ISTVÁN: Dr. Molnár Erik kecskeméti évei. — Kiskunság 1965. 80–84.

Történelem — hangszalagon. (Beszélgetés Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Erdei Ferencsel, Molnár Erikkal, Darvas Józseffel. *Karsai Elek* összeállítása.) — Valóság 1965. 4. sz. 1–14.

WELTHER DÁNIEL: A felszabadulás előestéje Kecskeméten. Kecskemét, [1965], MHS. 27. [Molnár Erikről: 18, 19, 26.]

Molnár Erik kitüntetése. — Századok 1963. 1. sz. 242.

PAMLÉNYI ERVIN: Hűség és bátorság. Arcképvázlat Molnár Erikről. — Magyar Nemzet 1963. márc. 15.

BALOGH, J(ÓZSEF): Erik Molnár, l'historien, le sociologue et le philosophe. — Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis . . . . Sectio philosophica, Tom. 4. Bp. 1965. 33–46.

- B[ALOGH] J[ÓZSEF]: Molnár Erik 70. születésnapjára. — Magyar Filozófiai Szemle 1964. 6. sz. III10—III19.
- PAMLÉNYI ERVIN: Molnár Erik történetírásáról. — Századok 1964. 5—6. sz. 931—942.
- (p. e.) [PAMLÉNYI ERVIN]: Molnár Erik hetvenéves. — Magyar Nemzet 1964. dec. 15.
- RÁNKI GYÖRGY: [Molnár Erik hetvenedik születésnapjára.] — Történelmi Szemle 1964. 2. 221—222. l., 1t.
- ŠÁNDOR PÁL: Arcképvázlat Molnár Erikről. — Valóság 1964. 11. sz. 14—17.
- SANDOR, PAL: K semidesjatiletiju Erika Mol'nara. — Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis... Sectio philosophica, Tom. 4. Bp. 1965. 11—31.
- (VARGA ISTVÁN): Molnár Erik akadémikus irodalmi munkássága 1929—1963. Összeáll. — —.) — Történelmi Szemle 1964. 2. sz. 490—500.
- [Cím nélkül: Megemlékezés Molnár Erik 70. születésnapjáról.] — Przegląd Historyczny 1965. 3. sz. 549—550. [A „Krónika” rovatban.]

- CSETERKI LAJOS — *Erdei Ferenc* — *Ránki György*: Molnár Erik. — Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1967. 4. sz. 209—216.
- DIÓSZEGI ANDRÁS: Molnár Erik (1894—1966). — Kritika 1966. 9. sz. 63.
- d. t.: Emlékezés Molnár Erikre. — Esti Hírlap 1966. aug. 9. 2.
- E. F[EHÉR P[ÁL] Molnár Erik (1894—1966). — Nagyvilág 1966. 10. sz. 1590.
- ERDEI FERENC: Molnár Erik 1894—1966. — Magyar Tudomány 1966. 11. sz. 701—703.
- E[RÉNYI] T[IBOR]: Molnár Erik. — Párttörténeti Közlemények 1966. 12. évf. 3. sz. 138—142. 1.
- Erik Molnár 1894—1966. — Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tom. XII. No 3—4. 1966. 259—260.
- F. V.: Egy marxista. Molnár Erik (1894—1966). — Élet és Irodalom 1966. 33. sz. 2.
- GARBACIK, JÓZSEF: Erik Molnár (1894—1966). — Studia Historyczne (Kraków), Tom. X. 1967. No 1—2. 217—218.

- ISLAMOV, T. M.: Pamjati Erika Mol'nara. —
— Novaja i Novejsaja Istorija 1967.
3. sz. 187—188.
- Molnár Erik akadémikus 1894—1966. —
Hadtörténelmi Közlemények 1966. 3. sz.
447—448.
- Molnár Erik, Dr. 1894—1966. — Nép-
szabadság 1966. aug. 9. 5.
- Molnár Erik, Dr. 1894—1966. — Társadalmi
Szemle 1966. 9. sz. 3—4.
- Molnár Erik 1894—1966. — Magyar
Filozófiai Szemle 1966. 5. sz. 717—718.
p. e. [PAMLÉNYI ERVIN]: Elhunyt dr.
Molnár Erik. — Magyar Nemzet
1966. aug. 9. 3.
- (p. e.) [PAMLÉNYI ERVIN]: Molnár Erik
1894—1966. — Századok 1966. 4—5.
sz. 711—712.
- PAMLENI. ERVIN: Pamjati Erika Mol'nara.
— Voprosy Istorii 1967. 5. sz. 204—207.
- RÁNKI GYÖRGY: Molnár Erik 1894—1966. —
Történelmi Szemle 1966. 2. sz. 133—
134.
- WELTHER DÁNIEL: Molnár Erik. — Petőfi
Népe 1966. aug. 14. sz.

PACH ZSIGMOND PÁL: Molnár Erik emléktáblája előtt. — Századok 1967. 6. sz. III7—III8.

PACH ZSIGMOND PÁL: Molnár Erik társadalomtörténet-írásáról. — Kritika 1967. II. sz. 46—50. Századok 1967. 6. sz. III9—III5.

V. M. Emlékezés Molnár Erikre. — Petőfi Népe 1967. dec. 16. sz.

PAMLÉNYI ERVIN: Molnár Erik szobra előtt. — Magyar Nemzet 1968. 205. sz. II.

(RÁNKI GYÖRGY): [Bevezetés.] — Diákköri Füzetek, III/1. Debrecen, 1968. 3—7. [Molnár Erikről: 6—7.]

GERGELY ANDRÁS: Molnár Erik 1945 előtti társadalomtudományi munkásságához. — Diákköri Füzetek, III/1. Debrecen, 1968. 8—30.

KOVÁCS GYŐZŐ: Molnár Erik történetírói szemléletéről. — Kiskunság 1968. 3. sz. 54—57.

(RÁNKI GYÖRGY): Bevezetés. — Molnár Erik: Válogatott tanulmányok. Bp. 1969, Akadémiai Kiadó. 7—41.

(VARGA ISTVÁN): Molnár Erik irodalmi munkássága. — Molnár Erik: Válogatott tanulmányok. Bp. 1969, Akadémiai Kiadó. 497—513.

RÁNKI GYÖRGY: A tudós forradalmár. Molnár Erik születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság 1969. 291. sz. 4—5.

E. FEHÉR PÁL: A történész hivatása. Szabálytalan emlékezés Molnár Erikre, születésének 75. évfordulóján. — Élet és Irodalom 1969. 50. sz. 5.

Molnár Erik műveinek felsorolása megtalálható *Válogatott tanulmányok* c. kötetében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Tipográfia; borító, kötéstervezés:

Komlosán György

Műszaki szerkesztő: Budai Anikó

AK 1253 k 7174 Terjedelem: 7,1 (A/5) ív

71/70505 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György